

บทที่ 2 ภาคงานแปล บทนำภาคงานแปล

ในการทำงานแปลและบทวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้แปลทบทวนวรรณกรรมในเรื่อง

- 2.1 นิยามการแปล
- 2.2 ประเภทของการแปล
- 2.3 กระบวนการแปล
- 2.4 ลักษณะของงานแปลที่ดี
- 2.5 การปรับบทแปล
- 2.6 งานเขียนสารคดี
- 2.7 การแปลสารคดี
- 2.8 การแปลศัพท์เฉพาะด้าน

ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 นิยามการแปล

ไนดา (Nida, 1964, อ้างถึงใน สัจฉวี สายบัว, 2536, น. 1) ผู้เชี่ยวชาญด้านทฤษฎีการแปลชาวอเมริกันกล่าวว่า การแปลเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความหมาย (meaning) และการถ่ายทอดรูปแบบของการเสนอความหมาย (form) ของข้อความในภาษาหนึ่งเป็นอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไนดา มีความคิดว่าการแปลนั้นไม่ใช่เรื่องของการเสนอความหมายเท่านั้น แต่รวมไปถึงรูปแบบของการเสนอความหมายซึ่งหมายถึงการใช้เสียง คำ วลีหรือประโยค และข้อความที่ประกอบด้วยประโยคหลายๆ ประโยค ดังนั้นการเลือกคำการเรียงคำให้เป็นหน่วยที่ใหญ่ขึ้นในระดับวลี และแม้แต่การจัดวางวลีใดก่อนหลังก็มีส่วนสำคัญที่ผู้แปลจะต้องพิจารณา และถ่ายทอดจากต้นฉบับมาเป็นฉบับแปลด้วย

นิวมาร์ค (Newmark, 1981, อ้างถึงใน สุพรรณิ ปิ่นมณี, 2548, น. 6) ได้เคยให้คำนิยามว่าการแปลคืองานอันละเอียดประณีตในการแทนที่สารหรือข้อความในภาษาหนึ่งด้วยสารหรือข้อความในอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งเป็นคำนิยามที่คล้ายคลึงกับคำนิยามของ แคทฟอร์ด (Catford, 1965) ที่ว่า “Translation may be defined as follows : the replacement of textual

material in one language (SL) by equivalent textual material in another language (TL).”

ในเวลาต่อมา นิวมาร์ค (Newmark, 1995, อ้างถึงใน สุพรรณณี ปิ่นมณี, 2548, น. 6) ได้ให้คำนิยามการแปลว่าคือ การถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปเป็นอีกภาษาหนึ่งให้ตรงตามความหมายของผู้เขียน

ลาร์สัน (Larson, 1984, p. 3) กล่าวว่า การแปลคือการถ่ายทอดความหมายของภาษาต้นฉบับไปยังภาษาแปล ซึ่งทำโดยการเปลี่ยนรูปแบบของภาษาต้นฉบับไปเป็นรูปแบบของภาษาแปล ซึ่งความหมายที่ถ่ายทอดไปจะต้องคงที่มีเพียงรูปแบบเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลง รูปแบบของภาษาที่นำมาใช้เพื่อทำการแปลเราเรียกว่า ภาษาต้นฉบับ (Source Language) ส่วนรูปแบบของภาษาที่เปลี่ยนไปเราเรียกว่า ภาษาแปล (Receptor Language)

สัญญาวิ สายบัว (2536, น. 1) กล่าวว่า เมื่อผู้แปลแปลงานจากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย สิ่งที่ผู้แปลทำคือเอาความหมายซึ่งแสดงออกมาในรูปของตัวบทภาษาอังกฤษมาแสดงออกในรูปของภาษาไทย ดังนั้น การแปลจึงเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความหมายของบทต้นฉบับลงสู่บทที่เป็นฉบับแปล ความหมายจึงเป็นเป้าหมายสำคัญสำหรับผู้แปลที่จะต้องเก็บให้ได้จากต้นฉบับ และเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการกำหนดคุณภาพงานแปล กล่าวคือ งานแปลที่คงความหมายของต้นฉบับไว้ได้ครบถ้วนและเที่ยงตรงย่อมนับว่าเป็นงานแปลที่ดี

สำหรับผู้แปล ผู้แปลคิดว่าการแปลเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความหมายเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ผู้แปลจะต้องศึกษารูปแบบ (form) ในภาษาต้นฉบับได้แก่ คำ วลี ประโยค เพื่อที่ผู้แปลจะได้ทราบความหมายที่ต้นฉบับต้องการสื่อ หลังจากที่ทราบความหมายแล้ว ผู้แปลจะต้องสามารถถ่ายทอดความหมายให้ผู้อ่านภาษาแปลสามารถเข้าใจได้ถึงสิ่งที่ต้นฉบับต้องการสื่อโดยการปรับรูปแบบจากภาษาต้นฉบับให้เป็นรูปแบบของภาษาฉบับแปล

2.2 ประเภทของการแปล

นิวมาร์ค (Newmark, 1995, อ้างถึงใน สุพรรณณี ปิ่นมณี, 2548, น. 8-10) ได้จัดแบ่งประเภทของการแปลออกเป็น 2 ประเภทโดยแบ่งแยกระหว่างภาษาต้นฉบับ (Source Language) และภาษาแปลหรือภาษารับสาร (Target Language) ดังนี้

1. การแปลแบบเน้นที่การรักษาภาษาต้นฉบับ (SL emphasis)
2. การแปลแบบเน้นที่ความเข้าใจของผู้อ่านในภาษาแปล (TL emphasis)

นิวมาร์คได้จัดระดับเรียงตั้งแต่การแปลแบบเน้นที่การรักษาภาษาต้นฉบับมากที่สุด ลดหลั่นไปตามลำดับจนไปถึงแบบเน้นที่ความเข้าใจของผู้อ่านในภาษาแปลมากที่สุด เป็นรูปตัว V

ดังนี้

SL emphasis	TL emphasis
Word-for-word translation	adaptation
Literal translation	free translation
Faithful translation	idiomatic translation
Semantic translation	communicative translation

ด้านที่เป็น SL emphasis เป็นด้านที่เน้นการรักษาภาษาต้นฉบับจากระดับเน้นมากที่สุด คือ word-for-word translation ไปหาเน้นน้อยที่สุด semantic translation ซึ่งมีความโน้มเอียงไปในทิศทางที่เกือบจะเป็น communicative translation ในทางตรงกันข้าม ด้านที่เป็น TL emphasis นั้น เน้นที่ความเข้าใจของผู้อ่านในภาษาแปล มุ่งเอาเฉพาะใจความไม่รักษาโครงสร้างภาษาหรือไม่พยายามเก็บคำ

นิวมาร์ค อธิบายว่า word-for-word translation เป็นการแปลคำต่อคำจากภาษาต้นฉบับ รักษาลำดับคำ แปลคำโดยไม่คำนึงถึงบริบท ประโยชน์ของการแปลแบบนี้ ก็เพื่อดูแลกลไกของภาษาต้นฉบับ ถือว่า เป็นกระบวนการก่อนการแปล มิใช่การแปลโดยตรง ส่วนในการแปลแบบ literal translation นั้น โครงสร้างภาษาต้นฉบับ จะถูกเปลี่ยนเป็นโครงสร้างภาษาแปล ที่เทียบเท่ากัน แต่ยังคงแปลคำตรงตัวอยู่ และคำนั้นๆ ก็ไม่ขึ้นกับบริบทใดๆ ด้วย เป็นความหมายเบื้องต้นเท่านั้น สำหรับการแปลแบบ faithful translation นั้น คือ การถ่ายทอดความหมายให้ตรงกันเท่าที่โครงสร้างภาษาแปลจะพึงทำได้ จะชื่อตรงต่อวัตถุประสงค์และความคิดของผู้เขียนภาษาต้นฉบับมากที่สุด และแบบสุดท้ายในกลุ่มการแปลเน้นภาษาต้นฉบับคือ semantic translation ซึ่งเป็นการแปลแบบเดียวกับ faithful translation ต่างแต่ semantic translation จะมีความยืดหยุ่นมากกว่า นอกเหนือจากความหมายต้องตรงกันแล้ว ยังต้องรวมเอาด้านความสุนทรีย์ ความเป็นศิลปะเข้าไว้ด้วยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ส่วนในด้านที่เป็น TL emphasis นั้น คือ ด้านที่เน้นการแปล เพื่อความเข้าใจของผู้อ่านในภาษาแปล จากระดับเน้นภาษาแปลมากที่สุด หรือ adaptation ไปหาเน้นภาษาแปลน้อยที่สุด คือ communicative translation ซึ่งมีความโน้มเอียงไปในทิศทางที่เกือบจะเป็น semantic translation ในด้านที่เน้นภาษาต้นฉบับเลยทีเดียว

ระดับที่เน้นภาษาแปลมากที่สุด หรือที่เรียกว่า adaptation เป็นรูปแบบการแปลที่อิสระที่สุด โดยทั่วไปใช้กับการแปลบทละครและบทกวีนิพนธ์ ผู้แปลมักจะรักษาไว้เฉพาะเนื้อหา

หรือเนื้อเรื่อง และจะไม่นำพากับรูปแบบและวิธีการเขียน ในภาษาต้นฉบับในการแปลชนิดนี้ บางครั้งจะมีการอธิบายขยายความให้เนื้อหาชัดเจนไปด้วย ซึ่งมักจะทำให้บทแปลยาวกว่าเดิม เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า intralingual translation ส่วน idiomatic translation นั้น จะถ่ายทอดเอา “สาร” จากต้นฉบับมาทั้งหมด แต่เปลี่ยนแปลงระดับความหมายอยู่บ้าง โดยบางครั้งอาจมีการ นำเอาศัพท์สำนวนเฉพาะของภาษาแปลมาใช้ โดยที่ภาษาต้นฉบับไม่มีสำนวนเช่นนั้น และ ประเภทสุดท้ายคือ communicative translation เป็นการแปลที่ให้ความหมายตรงกันตามบริบท ในภาษาต้นฉบับ เนื้อหาและภาษาต้องตรงกัน เป็นที่ยอมรับ และเป็นที่น่าสนใจแก่ผู้อ่านในภาษา แปลโดยทั่วไป

รูปแบบการแปลที่ควรเป็นเป้าหมายของผู้แปลตามความเห็นของนิวมาร์ค คือ semantic translation และ communicative translation

ลาร์สัน (Larson, 1984, อ้างถึงใน สุพรรณิ ปิ่นมณี, 2548, น. 10) ได้แสดงทรรศนะ คล้ายกับทฤษฎีของนิวมาร์ค โดยกล่าวว่า การแปลแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ การแปลแบบ รักษา รูปแบบ (form-based translation) และการแปลแบบรักษาความหมาย (meaning-based translation) การแปลแบบรักษารูปแบบนั้น เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า literal translation หรือ word-for-word translation เป็นการแปลโดย รักษา คำและรูปแบบเดิมของภาษาต้นฉบับทุก ประการ ประเภทนี้เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาภาษาต้นฉบับ เนื่องจากเป็นการแปลที่ไม่เหมาะ สำหรับผู้อ่านภาษาแปลที่ต้องการอ่านเอาความหมาย แม้มีการปรับโครงสร้างประโยคบ้าง แต่ ความไม่เป็นธรรมชาติในภาษาแปลจะยังปรากฏอยู่ สำหรับการแปลแบบรักษาความหมายนั้น ลาร์สันเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า idiomatic translation (ในความหมายเฉพาะของลาร์สัน) ซึ่งคือ การถ่ายทอดความหมายจากภาษาต้นฉบับไปสู่ภาษาแปลให้เป็นธรรมชาติมากที่สุดให้ครบทั้ง สามประการคือ

1. ความเป็นธรรมชาติของภาษาแปล (natural forms of receptor language)
2. โครงสร้างทางไวยากรณ์ของภาษาแปล (grammatical constructions)
3. การเลือกใช้คำในภาษาแปล (choice of lexical items)

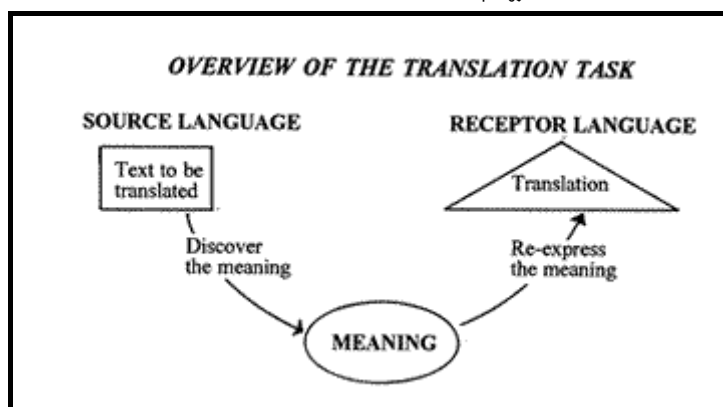
การแปลประเภทนี้จะไม่เหลือร่องรอยของภาษาต้นฉบับอยู่ด้วยเลย เมื่ออ่านแล้วก็ไม่เกิดความรู้สึกว่าอ่านงานแปล เหมือนอ่านงานเขียนในภาษาของผู้อ่านเองมากกว่า

ดังนั้นในการทำงานตามแนวคิดของลาร์สันแปลผู้แปลจึงต้องศึกษาคำศัพท์ โครงสร้างไวยากรณ์ สถานการณ์การสื่อสาร และบริบททางวัฒนธรรมของเนื้อหาในภาษาต้นฉบับ แล้ววิเคราะห์เพื่อกำหนดความหมาย จากนั้นทำการปรับด้วยการใช้คำและโครงสร้างทาง

ไวยากรณ์ที่เหมาะสมกับภาษาแปลและบริบททางวัฒนธรรม โดยที่ยังคงความหมายให้เหมือนเดิม ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ดังแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 1

ภาพรวมในการทำงานแปลตามทฤษฎีของลาร์สัน

ในงานแปลเรื่อง *เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต* ผู้แปลเลือกใช้ทฤษฎีของลาร์สัน กล่าวคือเป็นการแปลที่เน้นการถ่ายทอดความหมายจากภาษาต้นฉบับไปสู่ภาษาแปลโดยปรับรูปแบบจากภาษาต้นฉบับไปเป็นภาษาฉบับแปล เนื่องจากเป็นเนื้อเรื่องเชิงสารคดีที่ต้องเน้นให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายได้อย่างถูกต้องและมีความชัดเจน

2.3 กระบวนการแปล

หลังจากที่ผู้แปลได้เลือกทฤษฎีของลาร์สัน เพื่อเป็นหลักในการแปลแล้ว ลำดับถัดมา ผู้แปลนำหลักการไปใช้ในการปฏิบัติงานจริงนั้นคือการเริ่มกระบวนการแปล กระบวนการแปลมีความสำคัญในการช่วยให้ผู้แปลทำงานอย่างมีทิศทางและเป็นระบบ สำหรับงานแปลชิ้นนี้ ผู้แปลเลือกใช้กระบวนการของ สัจฉวี สายบัว (2536, บทที่ 3) ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้แปลต้องทำเป็นขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 การศึกษาต้นฉบับ

จุดมุ่งหมายของขั้นตอนที่ 1 นี้คือ เพื่อจับสารทั้งหมดที่ผู้เขียนแสดงไว้ในต้นฉบับ “สาร” นี้หมายถึงรวมถึง เนื้อหา ความคิด ความหมายแฝงอื่นๆ จุดมุ่งหมายของผู้เขียน บรรยากาศของตัวบท และรสชาติ

นอกจากนี้ นักแปลจะต้องวิเคราะห์ความหมายทางไวยากรณ์ และวิเคราะห์ความหมายของคำและสำนวน โดยในส่วนของทางไวยากรณ์ ผู้แปลใคร่ขอกล่าวถึงวิธีทางไวยากรณ์ที่นักแปลควรวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

1. วิธีการเรียงคำ ภาษาในโลกมีวิธีเรียงคำแตกต่างกัน ซึ่งนักแปลไม่จำเป็นต้องรู้ทั้งหมด แต่ที่สำคัญคือ นักแปลจะต้องรู้ระเบียบวิธีการเรียงคำและความหมายของมันทั้งหมดที่มีใช้อยู่ในภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปล เช่น ส่วนขยายประธาน ในภาษาอังกฤษจะวางไว้ข้างหน้าประธาน
2. การใช้ตัวเชื่อมเพื่อแสดงความสัมพันธ์ เช่น คำบุพบท คำสันธาน คำเชื่อม แสดงความสัมพันธ์ระหว่างประพจน์หรือข้อความที่มีหลายๆ ประโยค
3. การใช้เครื่องหมายวรรคตอน เช่น เครื่องหมาย . (period) หรือเครื่องหมาย ? ในภาษาอังกฤษ ซึ่งนักแปลจะต้องรู้ว่าผู้เขียนต้องการสื่ออะไร
4. การใช้เครื่องหมายบ่งชี้อื่นๆ

สำหรับการวิเคราะห์ความหมายของคำ และความหมายของสำนวน ผู้แปลจะต้องพิจารณาต้นฉบับดูว่า คำนั้นเป็นคำที่มีความหมายแฝงอยู่ด้วยหรือไม่ อันจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกตอบสนองอย่างไร ในทางดีหรือไม่ดี เกิดความรู้สึกที่รุนแรงหรืออ่อนลง หรือเป็นคำหรือสำนวนที่มีความหมายโดยอุปมา (figurative) ทั้งนี้ ผู้แปลจะต้องรู้ถึงภูมิหลัง วัฒนธรรมของผู้ใช้คำนั้นๆ และเข้าใจบริบทของคำๆ นั้น จึงจะตีความหมายได้ ตัวอย่างเช่น This event is *the last straw* for Jane. คำ “the last straw” มีความหมายอุปมาว่า “ถึงขีดที่ทนต่อไปไม่ได้แล้ว” ผู้แปลจะเข้าใจความหมายได้ทันทีถ้ารู้จักนิทานเรื่องคนที่ชอบบรรทุกของมากมายบนหลังลา มากเสียจนกระทั่งเพียงเติมฟางอีกเส้นเดียวลากก็หลังหักแบกต่อไปไม่ได้

ดังนั้น ผู้แปลซึ่งมีหน้าที่จับความหมายของตัวบทต้นฉบับให้ถูกต้อง เพื่อถ่ายทอดลงเป็นภาษาฉบับแปลที่แสดงความหมายได้ใกล้เคียงกับต้นฉบับจึงจำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรม แนวความคิด สิ่งแวดล้อมอันเป็นฉากหลังของภาษาที่เขากำลังแปลอยู่อย่างละเอียด การศึกษาภาษาต้นฉบับและภาษาฉบับแปลเชิงสังคมวิทยาจึงมีบทบาทสำคัญด้วยเช่นกัน

ในงานแปลเรื่อง *เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต* ผู้แปลพบคำภาษาเบงกาลีจำนวนมาก กล่าวคือ ในตอน *กำเนิดธนาคารรามีน* มีคำภาษาเบงกาลีปรากฏอยู่ในบริบทถึงกว่า 40 คำ ดังนั้นผู้แปลจึงให้ความสำคัญในเรื่องการถ่ายเสียงภาษาเบงกาลีเป็นอักษรไทยไม่น้อยกว่าการวิเคราะห์ส่วนอื่นๆ ทั้งนี้ผู้แปลได้หาข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต เหตุผลที่เป็นศึกษาภาษาสันสกฤต เนื่องจากได้รับการยืนยันจากนายเตาฟิค ฮาซาน เลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ ว่าภาษา

สันสกฤตเป็นตระกูลภาษาของภาษาเบงกาลี (Toufique Hasan, personal communication [email], May 6, 2009) จากนั้นผู้แปลได้ขอสัมภาษณ์นายเตาฟีก ฮาซาน เพื่อตรวจสอบอีกครั้งว่าผู้แปลได้ถ่ายเสียงเป็นภาษาเบงกาลีถูกต้องหรือไม่ ทั้งนี้ผู้แปลประสงค์ให้บทแปลในส่วนของการถ่ายเสียงภาษาเบงกาลีเป็นอักษรไทยมีความใกล้เคียงกับเจ้าของภาษามากที่สุด อันนำมาซึ่งคุณค่าในด้านอรรถรสของงานแปลชิ้นนี้

สำหรับข้อมูลเรื่องภาษาสันสกฤต สามารถดูเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ก ตารางที่ 1 ตัวอักษรเทวนาครี-โรมัน-ไทยที่ใช้ในการเขียนภาษาสันสกฤต

ขั้นที่ 2 การรับทอดความหมายจากต้นฉบับ

หลังจากที่ได้วิเคราะห์โครงสร้างทางไวยากรณ์และวิเคราะห์คำของต้นฉบับ ในขั้นที่ 1 เพื่อให้ผู้แปลจับความหมายได้อย่างถูกต้องและหมดจด ถึงตอนนี้ “สาร” หรือความหมายที่พึงปรารถนาจะเป็นของผู้แปล เพื่อที่จะถ่ายทอดไปยังบุคคลที่ 3 คือผู้อ่าน การรับทอดความหมายนี้เป็นเรื่องของสมองและเกิดขึ้นในสมองของผู้แปล จึงอาจมีการบกพร่องทำให้ความหมายคลาดเคลื่อนไปได้ ซึ่งสาเหตุที่เป็นไปได้มีดังนี้

1. ปัญหาที่มาจากตัวผู้แปล เช่น ความรู้ในการใช้ภาษาต้นฉบับยังไม่พอ ขาดความรู้และภูมิหลังเรื่องที่จะแปล หรือรู้และเชี่ยวชาญมากไป เช่น บางครั้งผู้แปลกังวลว่าผู้อ่านจะไม่เข้าใจคำอธิบายที่เป็นวิชาการที่ตนแปลมาจากต้นฉบับ จึงเพิ่มเติมความคิดอื่นลงไป ผลก็คืองานแปลมีการผิดเพี้ยนไป
2. ปัญหาอันเกิดมาจากธรรมชาติของภาษา สารที่ผู้ส่งสารสื่อออกมาขึ้นอยู่กับความเชื่อพื้นฐาน ทศนคติ และการมองโลกเฉพาะตัว จึงอาจทำให้ผู้รับสารไม่ได้รับ “สาร” ที่ครบถ้วนตามความหมายในใจของผู้ส่งสาร เช่น เมื่อคนคนหนึ่งพูดถึง “ดอกกุหลาบมีกลิ่นหอม” ภาพและกลิ่นของดอกกุหลาบในใจของผู้ฟังจะไม่ตรงกับภาพในใจของผู้พูด ยิ่งเป็นการสื่อสารโดยการแปล ซึ่งผู้แปลอาจจะอยู่ต่างสังคมต่างวัฒนธรรมกับผู้เขียนต้นฉบับด้วยแล้ว ความคลาดเคลื่อนในการรับทอดความหมายก็จะมีโอกาสเป็นไปได้มากขึ้น

โดยทั่วไปแล้ว ความผิดพลาดในขั้นตอนการรับทอดความหมายมักจะเกิดขึ้นโดยที่ผู้แปลไม่ได้เจตนา หรือไม่รู้ว่าผิด เนื่องจากถ้าผู้แปลมีปัญหา และคิดว่าอาจตีความในต้นฉบับผิด เขาคงจะได้ศึกษา ค้นคว้า และไต่ถามผู้รู้และไม่ปล่อยให้ผ่านไปต่างๆ ที่ไม่แน่ใจ

วิธีป้องกันการตีความหมายผิดพลาดโดยไม่ตั้งใจ หรือทำให้ลดน้อยลง ได้แก่

1. วิเคราะห์ต้นฉบับอย่างถี่ถ้วนและระมัดระวัง ผู้แปลไม่ควรประมาท
แม้ต้นฉบับมีรูปประโยคไม่ซับซ้อน
2. ทดสอบงานแปลของตนก่อนที่จะเสนอต่อผู้อ่าน

ขั้นที่ 3 การถ่ายทอดเป็นภาษาฉบับแปล

ในขั้นตอนนี้ ผู้แปลมีกิจกรรม 4 ขั้นตอนเรียงตามลำดับดังนี้

ขั้น 1 กำหนดความมุ่งหมายของงานแปล และตัดสินใจว่าจะให้งานแปล

ลักษณะการแปลแบบตรงตัว หรือแบบเอาความ

ขั้น 2 ถ่ายทอดประโยคพื้นฐาน ที่ได้จากการวิเคราะห์ด้วยบทต้นฉบับ

ขั้น 3 นำประโยคพื้นฐานที่ถ่ายทอดมาแล้วมาเขียนใหม่เพื่อครอบคลุมไปถึง

ความหมายด้านที่เป็นรสชาติ และบรรยากาศของต้นฉบับ และเพื่อให้เป็น
ภาษาที่สละสลวยเป็นธรรมชาติ

ขั้น 4 ตรวจสอบงานแปลเพื่อดู่างานแปลนั้นก่อให้เกิดผลตอบสนองในตัวผู้

อ่านได้เทียบเคียงกับต้นฉบับ (equivalent effect)

ในงานแปลเรื่อง *เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต* ซึ่งเนื้อเรื่องเป็นงานเขียนสารคดี กึ่งชีวประวัติ และสัมภาษณ์บุคคล จัดเป็นงานเขียนประเภทอรรถสาร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อมูล เล่าประสบการณ์ ให้ข้อเท็จจริง ผู้แปลตัดสินใจเลือกวิธีการแปลแบบเอาความตามแนวทางการตัดสินใจเลือกลักษณะการแปลของ สัญฉวี สายบัว (2536, น. 58) ที่ได้แนวคิดมาจาก นิวมาร์ค (1966) อย่างไรก็ดี สิ่งที่ผู้แปลควรระลึกไว้คือ การเรียกว่าแปลตรงตัวและแปลเอาความนั้น มิได้หมายถึงการแปลสองชนิดที่แยกจากกันโดยเด็ดขาด ที่จริงแล้วเป็นการพูดถึงลักษณะการแปลที่มีคุณสมบัติที่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งมากกว่า เมื่อกล่าวว่าการแปลแบบตรงตัวหรือแปลแบบเอาความดีนั้นหมายความว่า เมื่อลงมือแปลเราจะต้องพิจารณาว่าด้วยบทตอนนี้เราควรจะแปลไป ลักษณะที่ค่อนข้างไปทางรักษารูปแบบหรือค่อนข้างไปทางให้ความหมายมีความสำคัญมากกว่า (สัญฉวี สายบัว, 2536, น. 56)

อย่างไรก็ตาม มีบางส่วนของงานแปลที่ผู้แปลตั้งใจคงลีลาตามภาษาต้นฉบับ กล่าวคือต้นฉบับในส่วนที่มีคำภาษาเบงกาลี (ในรูปของอักษรโรมัน) ซึ่งผู้เขียนได้จัดทำคำอธิบาย ประกอบโดยใส่ไว้ในวงเล็บที่ทำยคำภาษาเบงกาลีนั้น ผู้แปลจะคงลีลาตามต้นฉบับทั้งในเรื่องของ ลำดับคำ และรูปแบบตัวอักษร ได้แก่ อักษรตัวเอียง อักษรตัวเข้มหนา ทั้งนี้เพื่อให้ได้อรรถรสของ

ต้นฉบับดังที่ผู้เขียนตั้งใจที่จะสื่อให้กับผู้อ่าน ตัวอย่างเช่น

ต้นฉบับ One of Mushtaq's first acts was to call a conference whose purpose was to reflect on the idea of swanirvar Bangladesh (self-reliant Bangladesh).

ฉบับแปล สิ่งหนึ่งที่ผู้เขียนตั้งใจให้เป็นอันดับแรกคือเรียกประชุมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพูดคุยเรื่องแนวคิด ซอเนียร์วอร์ บังกลาเทศ (swanirvar Bangladesh การพึ่งตนเองของชาวบังกลาเทศ)

สำหรับคำไต่ที่ผู้เขียนเขียนเฉพาะคำภาษาเบงกาลี โดยไม่มีคำอธิบายประกอบในวงเล็บ ผู้แปลก็จะคงลีลาตามต้นฉบับด้วยเช่นกัน ตัวอย่างเช่น

ต้นฉบับ Yunus was working on the Tehbhaga tube well project at the time, and was thinking about what he could learn from its successes and shortcomings

ฉบับแปล ยูнусเคยได้ทำโครงการบ่อน้ำบาดาลเทห์भाग (Tehbhaga) มาครั้งหนึ่งและคิดว่าตนเองได้เรียนรู้อะไรบ้างจากความสำเร็จและจุดบกพร่องที่เกิดขึ้นในโครงการ

จากตัวอย่างข้างต้น หากคำภาษาเบงกาลีนั้นจำเป็นต้องมีการอธิบายความ ผู้แปลจะอธิบายไว้ในส่วนของคำอธิบายประกอบการแปล

ขั้นที่ 4 การทดสอบงานแปล

สิ่งที่จะต้องทดสอบในฉบับแปลมีดังต่อไปนี้

1. ความถูกต้องในด้านความหมาย ฉบับแปลสามารถสื่อความหมายได้ครบถ้วนทุกประการที่มีอยู่ในต้นฉบับหรือไม่
2. ความยากง่ายของระดับภาษา งานแปลนี้ใช้ภาษา (คำและรูปแบบของวิธีเสนอความคิด) ที่ผู้อ่านอ่านเข้าใจหรือไม่
3. ทำนองการเขียน (style) ทำนองการเขียนของฉบับแปลเทียบเคียงได้กับของต้นฉบับหรือไม่ อย่างไร

ผู้ที่ตรวจสอบงานแปลขั้นนี้ ได้แก่ ตัวผู้แปลเอง โดยใช้วิธีอ่านบทแปลโดยออกเสียงเพื่อหาว่ามีคำไต่ที่สะดุดหรือไม่เป็นธรรมชาติ นอกจากนี้อาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญอีกท่านหนึ่งได้ตรวจงานแปลขั้นนี้ และชี้แนะจุดที่มีข้อผิดพลาด หรือแนะนำให้ค้นคว้าเพิ่มเติมในกรณีที่บทแปลมีความไม่ชัดเจน รวมถึงการแนะนำเรื่องการปรับบทแปลให้มีความเป็น

ธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้งานแปลชิ้นนี้มีคุณสมบัติครบถ้วนในเรื่องของลักษณะของงานแปลที่ดี ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อถัดไป

2.4 ลักษณะของงานแปลที่ดี

การทำงานแปล ผู้แปลควรมีมาตรฐานในการทำงานเพื่อที่จะทราบว่างานแปลที่ออกมาอยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจหรือไม่ ลาร์สัน (Larson, 1984, p. 485) กล่าวถึงลักษณะของงานแปลที่ดี ว่ามีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ

1. ความถูกต้อง (Accuracy) : สามารถแปลออกมาได้ตรงกับความหมายของภาษาต้นฉบับมากที่สุด
2. ความชัดเจน (Clarity) : สามารถสื่อความหมายได้ครบทุกแง่มุมในแนวทางที่กลุ่มผู้อ่านงานแปลนั้นสามารถเข้าใจได้
3. ความเป็นธรรมชาติ (Naturalness) : ใช้รูปแบบของภาษาแปลได้อย่างเป็นธรรมชาติในแนวทางที่เหมาะสมกับประเภทของข้อความที่ได้รับการแปล

2.5 การปรับบทแปล

การถ่ายทอดภาษาต้นฉบับเป็นภาษาฉบับแปลให้ได้ตามคุณสมบัติของลักษณะงานแปลที่ดี ประเด็นเรื่องรูปแบบของการเสนอความหมายมักเป็นปัญหาของผู้แปล ทั้งนี้เนื่องจากการกำหนดคำใช้แทนความหมาย การประกอบคำขึ้นเป็นวลีหรือหน่วยที่ใหญ่ขึ้นไปในภาษาหนึ่งย่อมแตกต่างไปจากอีกภาษาหนึ่งมากบ้างน้อยบ้างขึ้นอยู่กับว่าจะจะเป็นภาษาใด สำหรับภาษาไทยกับภาษาอังกฤษแล้ว รูปแบบที่แตกต่างกันนั้นมีมากกว่าที่ตรงกัน ซึ่งนี่คือปัญหาประการหนึ่งที่ผู้แปลจะต้องตระหนักในการทำงานแปล

เนื่องจากความแตกต่างนี้เอง จึงทำให้ผู้แปลพบว่าหากต้องการคงความหมายเดิมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้และสื่อความหมายได้อย่างดี ผู้แปลอาจต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการเสนอความหมายไปบ้างไม่มากนักน้อยแล้วแต่ความเหมาะสม และกฎเกณฑ์ของแต่ละภาษา หากนักแปลพยายามคงรูปแบบของต้นฉบับไว้ในฉบับแปล ผู้อ่านงานแปลอาจจะไม่เข้าใจความหมายเพราะไม่คุ้นเคยกับรูปแบบของการเสนอความหมายที่ผู้แปลพยายามให้เหมือนกับในต้นฉบับ ดังนั้น นักแปลจะต้องตัดสินใจเลือกว่าจะรักษารูปแบบหรือรักษาความหมาย ในดา (Nida, 1964, อ้างถึงใน สัตยฉวี สายบัว, 2536, น. 2) ได้พูดถึงปัญหาเรื่องรูปแบบและความหมาย

โดยเปรียบเทียบกับสตรีไว้อย่างน่าฟังดังนี้ “who says translations are like women-homely when they are faithful and unfaithful when they are lovely.”

2.5.1 ขอบเขตของการปรับบทแปล

การปรับไม่ใช่การเปลี่ยนหรือการแก้ไขบทแปลให้แตกต่างไปจากต้นฉบับตามความพอใจของผู้แปล การปรับบทแปลควรทำตามเงื่อนไขต่อไปนี้

1. การปรับภาษาควรทำต่อเมื่อมีความจำเป็นในด้านที่จะทำให้บทแปลนั้นอ่านเข้าใจง่ายขึ้น เช่น การปรับลักษณะของภาษาของต้นฉบับที่มีลักษณะภาษาทางวิชาการ (technical) มาเป็นลักษณะภาษาธรรมดา ถ้าผู้แปลมีเป้าหมายที่จะให้ผู้อ่านทั่วๆ ไปอ่านไม่เฉพาะแต่สำหรับนักวิชาการเท่านั้น นอกจากนี้ผู้แปลอาจพิจารณาปรับโครงสร้างของประโยคและการเรียงลำดับประโยคและความคิดให้แตกต่างไปจากรูปแบบที่ใช้ในต้นฉบับ ถ้าเห็นว่าจะทำให้ภาษาในบทแปลสละสลวยขึ้น เป็นธรรมชาติขึ้น และที่สำคัญที่สุดคืออ่านแล้วเข้าใจง่าย
2. ในการปรับภาษาที่ใช้ในบทแปลนั้น ไม่ว่าจะปรับอะไรหรือปรับอย่างไร ผู้แปลจะต้องคำนึงถึงความมุ่งหมายของการแปลเป็นสิ่งสำคัญเหนือสิ่งใด ซึ่งหมายถึงการมุ่งที่จะให้ภาษาในบทแปลสามารถสื่อความหมายที่เทียบเคียงได้กับความหมายในต้นฉบับ (equivalent meaning) ดังนั้น ถ้าผู้แปลเผชิญปัญหาว่าถ้ารักษารูปแบบการเสนอความคิดของต้นฉบับไว้ ความหมายจะถูกถ่ายทอดได้ไม่เต็มที่ หรือถ้าพยายามถ่ายทอดความหมายได้อย่างใกล้เคียงแล้วจำเป็นต้องเปลี่ยนรูปแบบไปบ้าง ผู้แปลควรจะเลือกการรักษาความหมายไว้ โดยปรับรูปแบบตามความเหมาะสม หลักเกณฑ์นี้ใช้ได้ในการแปลงานเขียนทุกชนิดโดยมีข้อยกเว้น คือ การแปลงานเขียนประเภทจินตนาสาร (expressive writing) ซึ่งรูปแบบมีความสำคัญเท่าๆ กับความหมาย การปรับบทแปลจึงแตกต่างไป

2.5.2 สิ่งที่จะปรับในบทแปล

การปรับทำได้ 2 ระดับคือ

- ระดับที่ 1 ระดับคำ ซึ่งหมายถึง คำ สำนวน หรือโวหาร ที่จะใช้ในบทแปล
- ระดับที่ 2 ระดับโครงสร้างของภาษา ซึ่งหมายถึง เสียง โครงสร้างของคำ

โครงสร้างของประโยค และโครงสร้างของการเรียงลำดับกลุ่ม
ประโยคเข้าเป็นหน่วยภาษาที่ใหญ่ขึ้น เช่น ย่อหน้า หรือบทความ
เป็นต้น

ในการปรับบทแปลนี้ ผู้แปลแบ่งประเด็นการวิเคราะห์เพื่อทำการปรับบทแปล
ออกเป็น 5 ระดับ ตามวิธีการของ โมนา เบเคอร์ (Baker, 1992) ได้แก่

1. ระดับเสียง (Phonology)
2. ระดับคำ (Word)
3. ระดับวลี (Phrase)
4. ระดับประโยค (Sentence)
5. ระดับสูงกว่าประโยค (Discourse)

2.6 งานเขียนสารคดี

หนังสือเรื่อง *Small Loans, Big Dreams* ถือเป็นงานเขียนประเภทสารคดีชีวประวัติ
ซึ่ง สารคดี หมายถึง งานเขียนที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับข้อเท็จจริง มีการเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลที่มี
ตัวตนจริง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง มีเจตนาเบื้องต้นในการให้สาระ ความรู้ ความคิด ทั้งนี้ ต้องมี
กลวิธีการเขียนให้เกิดความเพลิดเพลินด้วย สารคดีโดยทั่วไปมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ ให้
ข้อเท็จจริง เพื่อแสดงความคิดเห็นหรือแนวคิด หรือเพื่อให้ความเพลิดเพลิน สำหรับสารคดี
ชีวประวัติ เป็นการเขียนเกี่ยวกับบุคคลที่มีชื่อเสียงหรือบุคคลที่มีความสามารถเป็นพิเศษ ผู้เขียน
จะต้องมีข้อมูลอย่างถูกต้อง ให้ความเป็นธรรม ปราศจากอคติลำเอียง เขียนโดยการไปสัมภาษณ์
เจ้าของประวัติหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้นั้น แล้วนำเอาสิ่งที่เป็นสาระมาเขียนไว้ เพื่อให้เกิดความรู้
ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน (*การเขียนสารคดี*, ม.ป.ป.)

2.7 การแปลสารคดี

การแปลสารคดีมีหลักการสำคัญคือ เนื้อหาต้องถูกต้อง ชัดเจน ไม่กำกวม ไม่ชวนให้
เข้าใจผิด ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้สำนวนที่กะทัดรัด สั้นๆ เข้าใจง่าย หลีกเลี่ยงศัพท์ยาก ผู้แปล
ไม่ควรใช้สำนวนเปรียบเทียบเปรียบเทียบและอ้อมค้อม ไม่ควรใช้ประโยคยืดยาวสลบซับซ้อน แต่
ควรใช้ประโยคสั้นๆ ธรรมดาๆ นอกจากนี้ผู้แปลสารคดีต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวที่จะ
แปลประกอบด้วยตามสมควร (สิทธา พิณีจิวดล, 2543, น. 135)

ในการแปลเรื่อง *เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต* ผู้แปลจะแปลตามแนวทางการแปลสารคดีดังที่กล่าวข้างต้น โดยใช้ระดับภาษาที่เรียบง่าย ซึ่งมีลักษณะเด่นคือ ลดหย่อนในความเคร่งครัดด้านความสมบูรณ์ของประโยค และความถูกต้องด้านไวยากรณ์ ใช้ในการสื่อสารทั้งการพูดและการเขียนโดยจะสื่อบรรยากาศที่ทำให้ผู้รับสารมีสัมพันธภาพใกล้ชิดกันมากกว่าระดับภาษาแบบแผน เช่น การพูดอภิปราย หรือบรรยาย การเขียนเชิงสนทนา ระดับภาษานี้อาจแทรกวิธีการต่างๆ เพื่อสร้างรสและสีสันภาษา (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, 2550)

2.8 การแปลศัพท์เฉพาะด้าน (Technical Terms)

ในการแปลเรื่อง *Small Loans, Big Dreams* ตอน *The Birth of the Grameen Bank* ผู้แปลพบคำศัพท์เฉพาะเป็นเนื้อหาวิชาด้านเศรษฐศาสตร์ปรากฏอยู่ด้วย ซึ่ง สิทธา พิณภูวดล (2543, น.146) ได้กล่าวถึงการแปลศัพท์เฉพาะด้านว่าเป็นเรื่องสำคัญมากในการแปลตำราวิชาการ ทั้งนี้เพราะวิทยาการสมัยใหม่หรือเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าทุกวันนี้อย่างรวดเร็วและไม่หยุดยั้ง แต่ภาษาก้าวหน้าไปอย่างช้าๆ ดังนั้นจึงมีคำในภาษาใช้ไม่ทันกับความก้าวหน้าของวิทยาการ ผู้ที่อยู่ในวงการภาษาจึงจำเป็นต้องคิดหาคำมาใช้ให้ทันการ การแปลศัพท์เฉพาะด้านมีวิธีการต่างๆ ดังนี้

1. ทับศัพท์โดยตรง นิยมใช้ในวงการวิทยาศาสตร์ เช่น ชื่อแร่ธาตุ การไฟฟ้า อิเล็กทรอนิกส์ การพลังงาน เช่น ธาตุ citrine (ซิทริน) การทับศัพท์โดยตรงมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน ที่นักแปลสามารถนำมาใช้ได้ทันทีและเหมาะสมคือ “หลักเกณฑ์การทับศัพท์ ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ภาษาอิตาลี ภาษาสเปน ภาษารัสเซีย ภาษาญี่ปุ่น ภาษาอาหรับ ภาษามลายู” ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2535)
2. การทับศัพท์โดยเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย เช่น Endodontology ไทยใช้ วิทยา เอนโดดอนต์ (แปล logy ว่า วิทยา)
3. การใช้ศัพท์บัญญัติ เมื่อพบศัพท์วิชาการควรตรวจสอบก่อนว่ามีการบัญญัติแล้วหรือยัง หากมีการบัญญัติไว้จนเป็นที่รู้จักแพร่หลายแล้วก็ควรใช้ศัพท์นั้น ผู้บัญญัติศัพท์อาจจะเป็นองค์กรของรัฐหรือองค์กรเอกชนก็ได้ เช่น ราชบัณฑิตยสถาน ได้แก่ ศัพท์รัฐศาสตร์ (2540) ศัพท์วิศวกรรม อุตสาหกรรมและศัพท์พลังงาน (2533) เป็นต้น ศัพท์บัญญัติโดยสำนักนายกรัฐมนตรี เช่น พจนานุกรมราชาศัพท์ (2529) ศัพท์บัญญัติโดย

ทบวงมหาวิทยาลัย เช่น ประมวลศัพท์อุดมศึกษา (2525) ศัพท์บัญญัติโดย
สมาคมการจัดการธุรกิจแห่งประเทศไทย เช่น การเงินการธนาคาร และการ
ลงทุน เป็นต้น

ลำดับถัดไป ผู้แปลจะนำเสนอเรื่องย่อและทำการแปลต้นฉบับเรื่อง *Small Loans, Big Dreams* ตอน *The Birth of the Grameen Bank* ซึ่งใช้ชื่อภาษาไทยว่า *เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต* ตอน *กำเนิดธนาคารกรามีน* พร้อมทั้งจัดทำคำอธิบายประกอบการแปล

เรื่องย่อ

“เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต” ตอน กำเนิดธนาคารกรามีน

“Small Loans, Big Dreams” The Birth of the Grameen Bank

ในหนังสือเรื่อง *Small Loans, Big Dreams* ได้กล่าวถึงสินเชื่อขนาดเล็กที่ถือเป็นกลยุทธ์ที่มีประสิทธิผลมากที่สุดในการต่อสู้กับความยากจนทั่วโลก แนวคิดนี้ได้มีการนำมาใช้ในระดับมหภาคเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการที่เร่งด่วนของคนยากจนในโลก

อเล็กซ์ เคนท์ เริ่มเรื่องด้วยการเล่าประวัติของมูฮัมหมัด ยูนุส ทั้งประวัติทางด้านครอบครัว การศึกษา และชีวิตในช่วงปีพ.ศ.2514-2523 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศบังกลาเทศเพิ่งแยกตัวออกจากปากีสถานตะวันตกภายใต้การนำของ เซค มูจิบ แต่ประชาชนชาวบังกลาเทศตกอยู่ในสภาพที่อดอยากและยากจนมาก ในเวลานั้น ยูนุสเพิ่งจบการศึกษาในระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยในสหรัฐอเมริกาและเริ่มทำงานเป็นอาจารย์และหัวหน้าภาคของคณะเศรษฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยจิดตตะกองในประเทศบังกลาเทศ ยูนุสมีความสนใจเรื่องการพัฒนาชนบท เขาได้คิดโครงการการเกษตรแบบหุ้นส่วนสามฝ่าย (เดร์บากา) เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านในหมู่บ้านโซบราที่ประสบปัญหาการเกษตรในฤดูแล้ง และในระหว่างที่ยูนุสลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลไว้ใช้ในโครงการที่กำลังจะทำอีกโครงการหนึ่ง เขาได้ค้นพบข้อเท็จจริงบางอย่างที่เป็นแรงบันดาลใจให้เขาเริ่มธนาคารกรามีนเพื่อช่วยเหลือคนยากจน เนื้อหาหลังจากตอน กำเนิดธนาคารกรามีน ซึ่งเป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของหนังสือเล่มนี้จะเป็นเรื่องของกรรมสัมพันธ์เชิงลึกกับผู้กู้เงินจากโครงการภายใต้มูลนิธิกรามีน โดย อเล็กซ์ เคนท์ ผู้กู้เงินเหล่านั้นอาศัยอยู่ในเมืองชิคาโก สหรัฐอเมริกา ผู้อ่านจะได้พบเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ของคนยากจนทั้งในประเทศบังกลาเทศและในเมืองชิคาโก พร้อมทั้งได้รับรู้ว่าแนวคิดเรื่องสินเชื่อขนาดเล็กของ มูฮัมหมัด ยูนุสสามารถช่วยเหลือคนยากจนทั้งหลายได้อย่างไร

สำหรับตอนที่ 2 ซึ่งเป็นตอน กำเนิดธนาคารกรามีน เรื่องราวเริ่มต้นที่ปีพ.ศ.2518 ซึ่งเป็นเวลาที่เซค มูจิบ บิดาผู้ก่อตั้งประเทศบังกลาเทศเพิ่งเสียชีวิตลงจากการถูกลอบสังหาร ช่วงนั้นเป็นยุคของนายพล เซียร์ อุล เราะห์มาน เขาได้ให้การสนับสนุนแนวคิดของ มูฮัมหมัด ยูนุส ในเรื่องการปกครองระดับหมู่บ้านที่เน้นให้คนยากจนและสตรีเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ ยูนุสมีความตั้งใจที่จะทำแนวคิดนี้ให้เกิดเป็นรูปธรรม เขาจึงลงภาคสนามเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติม

ในระหว่างที่ยูนุสลงพื้นที่หาข้อมูลในหมู่บ้านโซบรา เขาได้สัมภาษณ์คนที่จัดอยู่ใน

กลุ่มที่ยากจนที่สุดซึ่งเป็นผู้หญิง ยูเนสโกได้ค้นพบข้อเท็จจริงบางอย่างที่ทำให้เขารู้สึกสะเทือนใจ นั่นก็คือการที่คนกลางซึ่งเป็นผู้ให้กู้ยืมเงินกดค่าแรงและเอารััดเอาเปรียบคนยากจนเป็นอย่างมาก เหตุผลเพราะว่าคนยากจนไม่มีเงินทุนและไม่มีทางเลือก ยูเนสโกยังพบอีกว่ามีคนยากจนเป็นจำนวนมากที่ตกอยู่ในสภาพเดียวกันนี้ เขากำลังหวังที่จะช่วยแก้ปัญหาความยากจนเชิงโครงสร้าง และนั่นคือที่มาของแนวคิด สินเชื่อขนาดเล็กหรือไมโครไฟแนนซ์ ที่ให้เงินกู้แก่คนยากจน

ต้นฉบับ

“Small Loans, Big Dreams” The Birth of the Grameen Bank

Surprisingly few people mourned the violent passing of Sheikh Mujib in 1975. For many, in fact, the founding father's death came as something of a relief. Mujib's successor, Khondokar Mushtaq, chose Mahabub Alam Chashee, a colleague and acquaintance of Yunus's, as his principal secretary.¹ One of Mushtaq's first acts was to call a conference whose purpose was to reflect on the idea of *swanirvar Bangladesh* (self-reliant Bangladesh). People were concerned about becoming overly dependent on other nations, often citing the example of how the United States government had cut off aid to Bangladesh after it exported some jute to Cuba in 1973. Many claimed, in fact, that this action was contributing factor to the 1974 famine.²

The mood of the conference, held in September 1975, was tense, as it was the first major gathering since Mujib's assassination. The army generals were conspicuous by their presence from beginning to end, and no one mentioned Sheikh Mujib for fear of their reaction.

Muhammad Yunus delivered a paper at the conference. Chashee had chosen him to present this paper because he admired, even envied, Yunus's ability to weave diverse concepts, objectives, and strategies into coherent theoretical frameworks. Now, he wanted to hear what the Ph.D. from the United States had to say about self-reliance.

In his presentation, Yunus defined the concept of self-reliance as a state in which a nation or region is not involved in any dependent relationship. This did not, he emphasized, preclude the possibility of mutually beneficial trade. To be self-reliant as a

¹ A post roughly equivalent to White House chief of staff.

² Later research, however, revealed that despite the sanctions there was plenty of food in the country; the famine came, in fact, on the heels of a record harvest. The real villain was an inadequate distribution system.

country, he argued, Bangladesh must have self-reliant families. Building up independence was not something to be done from the top down, but rather from the bottom up.

To illustrate his point, Yunus provided the example of a farmer. This farmer feels helpless when he hears a government proclamation stating that there is a national rice shortfall of several million tons. The farmer, or for that matter, any individual, believes that he is powerless to solve such a huge problem. He is left believing that the remedy can only come from the government. But, if the farmer is instead told that there is a shortfall of fifty tons in only his *own* village, the problem immediately becomes easy to grasp and, more important, solvable.

Goals and strategies, Yunus went on to assert, must be broken down to the family and village level, and then solved from there, with supplementary assistance from the central government. He believed that the entire exercise in planning should be turned upside down so that the national plan is mainly the sum of thousands of smaller plans developed at the village level.

As he saw it, the challenge facing the nation was to tap into the idealism and willingness to sacrifice that had characterized the liberation struggle, and to channel these attitudes toward the awesome task of economic and social development. The framework that would stimulate this vision, he told his audience, would be *gram sorkar* (village government).

“Sheikh Mujib was right in that the village must have its own institutions,” Yunus said. “But he called for *compulsory* village cooperatives. This was his mistake – cooperation cannot be mandatory.” *Gram sorkar*, a system in which the bulk of the nation’s political decisions would devolve to the villages, was the way to fulfill the martyred leader’s vision. For perhaps the first, but certainly not the last time in his public career, he then relinquished the podium and listened as his idea was dismissed by most people present at the meeting.

Yet a change in governmental power soon gave *gram sorkar* a friend in a high place. General Zia Ur Rahman, the army chief of staff, seized power in a bloodless coup in late 1975, ending the fiction that Musthaq represented a civilian government.

After taking over, Zia discussed the matter with Yunus and indicated that he, with the help of Mahabub Alam Chashee, intended to implement *gram sorkar* nationwide. Many Bangladeshi intellectuals were outraged that the proposal was being taken seriously, perhaps because it valued the knowledge of semiliterate villagers more than theirs.

In March 1976, Yunus was invited to elaborate on his idea of *gram sorkar* at the national convention of the Bangladesh Economic Association (BEA), a group (then as now) dominated by utopian socialist intellectuals. After presenting his paper titled "Institutional Framework for Swanirvar Bangladesh," there was an immediate and fierce attack. The assembled economists and politicians were contemptuous of the idea of organizations in which the poor, and women, would have a central role. (In Yunus's revised proposal, the poor, who constituted the majority in nearly every village, would be assured a strong voice in the running of *gram sorkar* through a system of proportional representation based on social classes.) The election of *gram montri* (village ministers) was criticized as being insulting to the national ministers. One prominent participant commented, "You cannot have an organization made up of poor people. Look at the history of poor people's organizations – they never amount to anything. Remember, if you add zero to zero to zero to zero, no matter how many times you do it, you still end up with zero."

Yunus responded to this criticism and skepticism by drawing a comparison. He asserted that if you had a national minister and a village minister, and asked them both about the socioeconomic condition under their jurisdiction, he bet that the village minister would give the right answer every time. To try to rule entirely from the center, he suggested, is like groping in the dark. Second, he countered the argument of the poor population equaling zero. He said that this number may be *close* to the truth, but is not the precise truth. In fact, every poor person represents a very small positive number *near* zero. By using that slightly different approximation, millions of very small numbers can be added together, which will amount to a large number.

Finally, addressing his most vociferous critics, he added, "Let's be honest. I have not organized a poor man's organization, and neither have you. We're talking without experience. Let us go back to our campuses and actually organize poor

people's organizations, and report back next year on what we found. That way, we can have a real discussion."

Yunus was working on the Tehbhaga tube well project at the time, and was thinking about what he could learn from its successes and shortcomings as he planned to establish a poor people's organization. One lesson was that government solutions, such as the sinking of the tube well, rarely worked by themselves. By donating expensive machinery, such as the irrigation pump outright without asking for anything from the community in return, the government was sowing the seeds of underuse, mismanagement, and graft. Local problems needed to be solved by local people and organizations in which they actively participated. Government, he and his colleagues felt, could play a supportive role and even be a catalyst, but it had to be recognized that the responsibility for success or failure ultimately rested solely with the local people. Any program failing to recognize this was doomed to end in disappointment.

Yunus and his colleagues analyzed the success of the irrigation scheme and tried to apply these ideals about local participation. They concluded that while poor sharecroppers had, relatively speaking, gained the least from the program, it was their willingness to try something new that had turned the tide of opinion that had been running against the initial proposal. It was decided that future efforts spearheaded by the Rural Economics Program would try to take advantage of the unexpected eagerness of the poor to participate in community reform by ensuring that the bulk of the benefits accrued to them directly.

Yunus recalled a conversation with a woman in Jobra who complained that the recently completed Tehbhaga program had not helped her very much. In response, Yunus had asked whether she had got additional work. "Yes," the woman replied, "but only for two weeks." After the postharvest processing was complete, the farmers had half a year's worth of rice while the women had only gained a few days of backbreaking work at low wages. Yunus recalled how the laborers threshed the rice in the traditional manner, brushing the stalks with their feet until the individual grains came loose. The image of women fighting each morning for a shady place where she could perform this hard labor, for which she would receive only one kilogram of rice per day, was seared

into his memory - a reminder that his program had brought disproportionate benefits to wealthy farmers while creating grueling, low-wage work for the poor. Yunus was determined not to make the same mistake again.

Still, Yunus and his colleagues in the REP felt that Tehbhaga was an early success about which they could feel proud; indeed, many professors would take such an achievement and spend the next 10 years lecturing and writing about it. But Yunus wasn't that type of person. Instead, he began walking through Jobra and the nearby village of Fatehpur in search of the issue around which he could organize his next project. From the beginning, he felt he should try again to involve the bank that had underwritten the tube well. Otherwise, he had few concrete ideas of how it should look.

Progress in developing a new project that addressed the limitations of Tehbhaga was slow. On occasions when he wanted to talk with poor women in the Muslim *paras* (neighborhoods), he often had to conduct the dialogue with a bamboo wall separating him and the women to whom he was talking. The Muslim concept of *purdah*,³ the practice of keeping married women in a state of virtual seclusion from the outside world, was strictly observed in Chittagong. When Yunus's or the women's voices could not carry through the fence, the female intermediary (usually a student in the Economics Department or a local schoolgirl) would run back and forth with messages.

After several weeks of talking with poor men and women, Yunus asked two students from the REP to conduct a survey in which families would be classified into five categories – those producing enough food for the entire year; for nine months; for six months; for one month; and finally, those living hand-to-mouth. Yunus then began a series of in-dept interviews with those who fell into the final group.

Yunus became intrigued when he saw many of the women in the poorest families making *mora* (finely woven bamboo stools). Because they lacked money, the women were forced to deal with *paikars* (middlemen) who sold them raw materials on credit and bought the stools for a pittance. The women's effective daily wage was 8 anna, or half a taka (\$0.02). Yunus had several of his students find out how many people

³ Literally, *curtain* or *veil*

in the village were working under this type of arrangement. It turned out that there were 42 people who worked for roughly 2 pennies a day because they collectively lacked capital amounting to 856 taka (\$27). Some needed only 10 or 20 taka, and the greatest amount any one person needed was 65 taka.

Yunus was flabbergasted. Years later, he would say that as he tried to reconcile himself with this information, he “felt ashamed to be part of a society which could not make \$27 available to 42 hard working, skilled human beings so that they could make a decent living.” This lack of investment capital, he came to believe, was one of the root causes of the poverty that blighted the villages he saw.

In an effort to remedy this ghastly exploitation, Yunus quickly gave the stool-makers loans from his own pocket. Meanwhile, he approached the bank manager and asked whether the bank could make loans to poor craftspeople. The professor explained how he had done so in Jobra, and argued that if a bank would agree to do it, it would represent a permanent solution to the problem of exploitation by village moneylenders.

The economics professor was politely received, but his proposal was firmly rejected. He was told that if the poor wanted to borrow, they had to provide collateral. Moreover, the manager explained that the kinds of loans Yunus was talking about were so small they were hardly worth the paper on which the proposals would be written. The manager also asked who would write the proposals, since the people Yunus was talking about were illiterate.

Yunus tried his luck next with R.A. Howlader, a regional manager for Janata Bank who was based in the city of Chittagong. Howlader responded warmly to Yunus's proposal, but he saw obstacles to actually implementing it. The main problem was the poor people's lack of collateral. Howlader told Yunus he could sanction the loans if every borrower could identify a wealthy person in the village to serve as a guarantor. Yunus knew that was unworkable – potential guarantors would exact a high price from the poor for helping them – but the proposal gave him an idea. Yunus suggested that *he* be the guarantor of *all* the loans. Howlader couldn't find a valid reason to reject the proposal and accepted it, provided that total loans advanced under this program would

be initially limited to 10,000 taka, or \$300.

Yunus agreed, but added that if the people defaulted, Janata Bank would have to take him to court to get its money back. He said he'd be willing to accept any consequences the court imposed on him, including jail. Howlader laughed at that one. What bank, he asked Yunus, would want the negative public relations of bringing to court a professor who didn't take any money for himself, but gave it all to the poor? At meeting's end, Howlader simply wished Yunus success in his endeavor.

It took four months to work out the formalities with Janata Bank. The first loans were released in early January 1977, and as the borrowers received their precious taka, others began to come forward with their own ideas and proposals. Both men and women were eager to borrow. The project, at long last, had been launched.

As the first loans were disbursed in Jobra, Vera was in her seventh month of pregnancy. In March, she gave birth to a girl. Yunus and Vera named their daughter Monica, one of the few names that was common for girls in both the United States and Bangladesh. But almost immediately after Monica's birth, the family became engulfed in a crisis.

Vera had been growing progressively unhappy after moving to Bangladesh. She felt isolated and bored, as the house the university provided Yunus was in a remote area surrounded by hills on all sides. She became a voracious reader, and tried to get out when she could, but her husband was first and foremost obsessed with his work. Immediately after Monica's birth, Vera insisted that they return to the United States. Bangladesh, she felt, was the wrong place to raise their child. To his dismay, Yunus discovered that his wife no longer shared his optimism for the country in which they were living.

In July 1976, at Dhaka's old international airport, Vera and Monica boarded a flight bound for the United States. Yunus, who would never emigrate, as his wife had hoped, was only able to see his daughter sporadically over the next 20 years, and always in the United States.

As destiny would have it, Monica Yunus and Grameen Bank were born within three months of each other. One would have only intermittent contact with Muhammad Yunus over the next two decades, while the other would receive his constant attention. In his quiet moments, Yunus longed to be able to nurture both of his creations.

As the date for his first loan disbursement came and went, Yunus decided that the safest way to ensure timely repayment of the loans was to mandate repayment on a daily basis. For the first months of 1977, loans were made individually and installments were collected by a shopkeeper who sold *paan* (spiced nuts wrapped in betel leaf) at a central point in the village. After a time, it was decided that weekly repayments were more practical for borrowers whose businesses did not yield daily income. Continuing to rely on one shopkeeper to collect payments proved unworkable and Yunus decided that there would be regular, weekly meetings during which installments would be collected.

Over time, all the daily installments were converted into weekly repayments, and everyone was required to come to the meetings. Yet there was little continuity and discipline at these gatherings. One borrower would come to the meeting place, drop off his installment, and rush off before the next person came.

Later in 1977, Yunus decided to organize groups of borrowers according to the purposes for which they took out their loans. Consequently, there were “cow groups,” “rickshaw groups,” “puffed rice groups,” and so on. These so-called activity groups began meeting separately, on particular days, to make their payments. But groups made up of people taking loans for the most popular activities started becoming unwieldy as their numbers grew, while other activity groups remained stuck at two and three members. Moreover, there was no force bonding these groups together; rickshaw owners, for example, competed fiercely on the streets, and this often spilled over into the meetings. Yunus finally decided that groups would be limited to between 5 and 10 members who selected one another.

As he moved from an individual – to a group-based lending strategy, Yunus felt that he had an opportunity to demonstrate how a cooperative organization could be successfully run. Since his return from the United States, he had been a leading critic of the cooperative movement, and particularly of cooperatives run by the government. He believed that one of the principal reasons for their failure was that they were too large. Yunus's 5- to 10-member groups were far more manageable than the 30-or-more-strong cooperatives. The larger the number of members, he believed, the less likely it was that the poor would participate in any meaningful way and that the money would be handled with integrity.

Some cooperatives required members to save money that could be mobilized for investment. Yunus liked this idea in principle and wanted to adopt it in some form, but feared that if the savings requirement was too large, poorer borrowers would be unable to participate. Ultimately each group was asked to identify the person for whom weekly savings would be the biggest hardship. Whatever that person was able to pay would be the amount everyone in the center would contribute into their respective group's fund. In most cases, the amount was set at one taka, though in a few cases it was 25 or 50 poysha.⁴ Later on, Yunus became frustrated with the slow growth in savings and wanted to link it to the size of the loans people were receiving. With that in mind, a group tax of 5 percent of the loan amount was charged at the time of disbursement. This was also deposited in the group fund, from which loans could be taken by individual members of the group, provided that everyone agreed.

In explaining to borrowers the rationale for the group tax, Yunus likened it to the traditional practice of *mushti chaal* (literally, "a handful of rice"), in which a mother puts aside a small amount of rice every night to build up stock for a rainy day. By her putting it away a little at a time, the rice is not missed, but as it accumulated it provides a cushion against food shortages and famines.

In the months following the first disbursement of loans, the repayment rate was perfect, and the male rickshaw pullers who plied the roads from the university gate

⁴ 100 poysha is equal to 1 taka.

to the classrooms became the proud standard-bearers of the new project. In time, they began putting signs on the rear of their rickshaws that identified them as part of the project and had the words *maleek-chalok* (owner-driver) prominently displayed. Many of the borrowers had spent years renting the rickshaws they peddled in exchange for a daily fee. Even though the total amount a puller would pay the owner over the years could easily surpass the value of 10 rickshaws, the puller could barely dream of ever owning a single rickshaw for lack of the investment capital to purchase one. Loans from the project changed all that.

As 1977 progressed, meetings were held regularly and were well attended, and new loan proposals were coming in at an accelerating rate. Unfortunately, it turned out that the Janata Bank, whose local staff members were far from enthusiastic about administering the project, became a significant bottleneck. Each proposal, no matter how small, had to be sent to Dhaka for approval, where it had to compete for the attention of bank officials who were also dealing with loans that were thousands of times larger. During all of 1977, only 65 people were able to take out loans, and hundreds of others to whom Yunus had promised loans were becoming restless. He needed to find a more flexible sponsor than Janata.

In April 1977, Yunus paid a courtesy call to A.M. Anisuzzaman, a senior civil servant and the managing director of Bangladesh Krishi (Agriculture) Bank, in his office in Dhaka. The professor had planned on briefing his host about the progress of his project, but instead found himself on the receiving end of a long monologue about how useless academics were because they never had proposals that were of any practical value. Yunus encountered that he *did* have a practical proposal.

Yunus argued that the entire concept of a Krishi Bank was wrong, since many of the people in rural areas, particularly the landless, were not involved in agriculture, or at least not the whole year round. Krishi Bank should strive to be a rural bank or village bank (in Bengali, *grameen* bank) that would make loans for *all* of the productive activities in which villagers were involved, instead of simply for agriculture.

Yunus spelled out his specific proposal. Krishi Bank should put an entire branch at his disposal, a branch where he would make the rules, deciding who borrows

and on what terms. If he demonstrated that lending to the poor was viable, Krishi Bank could replicate the program in other areas, and ultimately rename itself as Grameen Bank. To test out this idea on a practical level, Yunus's branch would be called the *Poreekhamulok Grameen Shakha* (Experimental Rural Branch) of Bangladesh Krishi Bank. Despite the boldness of Yunus's idea, the managing director was receptive and told Yunus that when he returned home, he would tell his top man in Chittagong to meet Yunus to work out the details.

And indeed, the regional manager appeared at Yunus's office the next day. The two drafted a proposal and sent it to Dhaka, where Anisuzzaman was having problems selling the idea of an experimental branch under the direction of outsider to his colleagues and to the government-appointed directors of the bank. He began looking for some way that would allow him to follow through on his commitment to Yunus. It was finally decided that Yunus would be given an office that would technically be a minibranch, or outpost, formally under control of the Krishi Bank branch in the city of Chittagong, but in practice enjoying a high degree of independence.

As these negotiations proceeded, operations continued, albeit at a snail's pace, with Janata Bank. Frustration set in among prospective borrowers and the people who administered the project – mostly young villagers with a little bit of education who received a small stipend from Yunus, and a few university students. Yunus was not allowed to delegate anything or stray from many of the bureaucratic rules that governed Janata's operations. When, for instance, Yunus spent three months at the end of 1977 in the United States as part of the Bangladesh delegation to the United Nations General Assembly, he was forced to make arrangements so that the individual loan proposals were sent to him in New York, where he would sign them in his hotel room and hurriedly send them back to Chittagong by airmail.

In April 1978, the minibranch office under Krishi Bank was opened. Yunus received an appointment letter as project director, and Assad, the project coordinator of the Tehbhaga initiative, was named to that position again. Nurjahan Begum and Jannat-i-Quanine, two unemployed female students who had recently completed their master's degrees, were given jobs as bank workers. Within two months, more loans

were made under this format than had been made during 15 months with Janata Bank. By September 1978, credit had been extended to 398 people, amounting to almost half a million taka (equivalent to \$12,500 American dollars).

As the project grew, Yunus was forced to formalize its regulations and set up a staff training program. Yunus and his staff quickly drew up a *bidhimala* (constitution) that finally laid down a set of uniform written rules. The *bidhimala* included several of the innovations that had emerged in the project's second year. The most important idea was that the groups should federate into centers. These centers, in turn, should select a "center chief" from among the group chairpersons. Then, the centers would federate into a village association of the landless. If the other social groupings, such as the landowners, youth, and so on, could be organized into their own village associations, the foundation for Yunus's *gram sorkar* would be laid. Since the major argument against *gram sorkar* was the difficulties his colleagues had seen in forming an organization of the poor, Yunus theorized that if he could scale that hurdle through his lending program, the case for *gram sorkar* would be considerably stronger. As it turned out in practice, however, the idea of a village association of the poor was unwieldy, and it was later dropped.

The *bidhimala* also incorporated a rigorous definition of who was poor and thus eligible to join a group. On several occasions, Yunus had met borrowers who had been allowed to join a group despite being fairly prosperous. The professor soon recognized that a villager might seem to one staff member to fall into the target group of the poor or the landless, while clearly being outside that group in the eyes of someone else associated with the program. In a few cases, families that were clearly poor had been excluded because they owned a few hundredths of an acre of land; in others, a wealthy merchant who had given up farming was included when he claimed to be landless.

In an effort to rectify this inequity, a more flexible formula was agreed upon and included in the *bidhimala*. To join a group, a person's household had to be "functionally landless," which was defined as cultivating less than one *kani* of land. One *kani*, a common measure in Chittagong, amounted to four-tenths of an acre. If someone

owned a plot but had leased it out, or was sharecropping some land, it was not counted in the total. Conversely, if someone had leased and was cultivating land owned by another household, it was also counted in the total. Also, to be eligible, the value of a household's assets could not exceed the value of one acre of medium-quality land. This definition of who was poor or landless remains essentially intact to this day.

By the end of 1978, Yunus felt confident that his mechanism for ensuring the recovery of his loans was working. Peer support and peer pressure had replaced traditional collateral requirements. In his mind, the poor had demonstrated that they were creditworthy and that reducing hard-core poverty was feasible. Still, there were problems. Recruiting women, who formed their own women's associations after some initial experiments with mixing men and women in the same groups and centers, proved difficult. Yunus's initial goal was to keep the number of female borrowers at least equal to that of male borrowers. Yet women constituted barely one-quarter of the project's membership by September 1978. During the third year, some problems with repayment and with borrowers dropping out of the program began to surface.

Yet visitors from Dhaka rarely got deeply enough into the project to see its weakness. In a country conditioned to failure, they latched on to the dramatic effect the loans were having on many borrowers. Jowshan ara Rahman of the United Nations Children's Fund visited in 1979 and wrote about her experience in UNICEF's national journal *Shishu Diganta* (Children's Horizons). She described the plight of Zorina Begum, a beggar woman thrice deserted by husbands.

(Zorina) came to know about the bank loan. Initially, she was afraid to even think about taking a loan.... (Overcoming her fears, Zorina) took a loan of 250 taka (\$6). She invested the money in trading grocery goods in the neighborhood. She paid off the entire loan in weekly installments. She did not have any problem. As soon as the first loan was repaid, she took a second loan. This time she was bold. She borrowed 1,000 taka (\$25). Now she is an independent businesswoman... Zorina now finds no problem feeding all the mouths (in her family). She has repaired the roof of her hut. She is dreaming of a new life for herself, her

children, and her grandchildren....

In 1978, as the project neared the completion of its second year, Bangladesh Bank, the nation's central bank, held a seminar on "Financing the Rural Poor" that was funded and dominated by bureaucrats, academics, and consultants connected with the U.S. Agency for International Development (USAID), the arm of the State Department responsible for disbursing foreign aid. Anticipating a hostile reaction to a presentation about his pilot project, Yunus decided to write and deliver a two-page paper about the Experimental Grameen Branch, to be followed by nearly 15 pages of tables and charts detailing how much money had been taken out and paid back, who had taken it out, and for what purposes. He ended his presentation by asking those in attendance to "tell me what our experience means."

The audience was skeptical. Several people expressed the belief that the project's impressive-looking statistics were the result of a onetime miracle that was dependent on the charisma of a well-respected local university professor. The obvious implication was that it could not be replicated anywhere else. Other participants argued on more technical grounds. Some felt that the project should be run as a business, and for it to be profitable, Yunus would have to charge a higher interest rate than 13 percents. The consensus was that 36 percent – the rate being charged by the USAID-funded Experimental Rural Finance Project – would be the right amount. Such a high rate, it was argued, would cover the greater risks that were thought to be associated with lending to the landless. It would force poor people, who were assumed to be reckless, to carefully scrutinize their loan proposals. And it would be near the market rate – that is, the rate that would generate income sufficient to cover the costs of administering the project.

In reply, Yunus said he believed that, over time, his program could recover its costs while charging the same interest rate levied by the government banks when lending to established businesses, which at the time was 13 percent. The main thing, Yunus argued, was the *recovery* rate, not the *interest* rate. The corruption-plagued government banks were known to have repayment rates in the range of 40 to 60

percent. The Industrial Bank, serving the nation's elite, had a *default* rate in excess of 85 percent. If a program charged negative 5 percent interest, and actually got *repaid* 95 taka for every 100 taka it lent, it would be doing far better than any real or hypothetical bank that charged 36 percent interest but failed to get back even half the principal of its loans.

At the end of the day, Yunus was challenged by a banker to demonstrate that his methodology could work over an entire district – a challenge that he accepted on the spot. Yet there was the question of who would provide him with the resources necessary to do the work.

As luck would have it, one person who had listened sympathetically to the debate was in a position to let Yunus try his hand at transforming his small project into a much more serious enterprise. Toward the end of the seminar, Yunus was invited to meet with A.K.M. Gangopadaya, the deputy governor of Bangladesh Bank and a widely admired figure in financial circles.

Gangopadaya was impressed with Yunus and promised to bring up the subject of expanding his project at an upcoming meeting with the managing directors of the so-called nationalized commercial banks. When that meeting was held, Yunus argued that he had demonstrated that the poor could borrow, invest, and repay better than the wealthy, and hoped that the banks would take it from there, freeing him to return to teaching full-time.

The bankers were skeptical. One participant said he would support the expansion of the project if Yunus resigned from the university and if it were carried out in a district other than Chittagong. Yunus countered that he would be willing to take leave from the university for two years, as long as the bankers agreed that if the project succeeded, he could return to teaching and Bangladesh Bank would expand the program elsewhere. He readily agreed to conduct this two-year experiment in any district. The meeting ended inconclusively, but Gangopadaya was slowly softening his people up.

When the issue was discussed at a Bangladesh Bank board meeting, Mafazul Huq, a former minister of the central government of Pakistan, spoke up in

support of the idea and suggested that the board members take a field trip to Jobra to visit the project. Huq was something of an anomaly in government circles; long a champion of cooperatives and agricultural development programs, he always came to Bangladesh Bank meetings dressed in a traditional longhi.⁵ He claimed to be an authentic rural Bangladeshi farmer, and looked forward to the excursion to Jobra as an opportunity to entertain his colleagues at his ancestral home in Mirsharai district, north of Chittagong. With Huq's support, the trip was arranged for December 1978.

Several board members, joined by the managing directors of the Janata, Krishi, and Sonali banks, made the trip to Jobra. During a discussion held at Yunus's residence after a tour of the villages, the managing director of Sonali Bank suggested Yunus open an experimental branch in a nearby subdistrict. The managing director of Janata Bank, feeling that his bank had started the project but was now out of the picture, expressed interest in getting involved again. And Anisuzzaman said that Krishi Bank was keen on expanding its existing collaborative operation with Yunus's program.

But the Bangladesh Bank took the lead and Gangopadaya began formalizing the role it would play in the project's expansion. He approved a budget of 1.3 million taka for the expense of expanding the project, just a quarter of what Yunus asked for but enough to get started. The site of the project was identified – the troubled district of Tangail, some 70 miles north of Dhaka. On June 8, 1979, Yunus, Assad, and Dipal officially began work for Bangladesh Bank.

After completing formalities in Dhaka, the three men moved to Tangail. Yunus found office space and began discussing with local officials how many project offices there would be and where they would be located. It was finally agreed that there would be 19. Negotiations often got bogged down, since so many institutions were involved in the project. Bangladesh Bank provided the funds for the head office, while six banks, including Janata, Krishi, and Sonali, each agreed to host three project offices and another agreed to house one. Later, a United Nations agency got involved and

⁵ This would be like the U.S. secretary of agriculture coming to cabinet meeting in overalls.

further complicated matters. Something as trivial as the way the head office's signboard was written – “Grameen Bank Prakalpa: A Project of Bangladesh Bank” or “Bangladesh Bank: Grameen Bank Prakalpa” – stirred people up.

ฉบับแปล

“เงินกู้ก้อนเล็ก สร้างฝันก้อนโต” ตอน กำเนิดธนาคารกรามีน

เป็นที่น่าประหลาดใจว่า มีน้อยคนที่โคกเค็รากับการจากไปอย่างโหดร้ายของ เซค มูจิบ¹ เมื่อปี พ.ศ.2518² ความจริงแล้วสำหรับหลายคน การเสียชีวิตของบิดาผู้ก่อตั้งประเทศ บังกลาเทศ³ กลับเป็นความรู้สึกโล่งใจ⁴ คอนโดกา มุสตัด⁵ ผู้สืบทอดอำนาจต่อจากมูจิบ ได้เลือก มาฮาบุบ อลัม ซาซี⁶ เพื่อนร่วมงานและเป็นคนที่ยูนูสคุ้นเคยให้มาดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ⁷ สิ่งหนึ่งที่มุสตัดตั้งใจทำเป็นอันดับแรกคือเรียกประชุมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพูดคุยเรื่องแนวคิด ซอนีร์วอร์ บังกลาเทศ⁸ (swanirvar Bangladesh การพึ่งตนเองของชาวบังกลาเทศ) ประชาชน มีความกังวลกับการที่ประเทศบังกลาเทศเริ่มพึ่งพาประเทศอื่นมากเกินไป โดยมักจะยกตัวอย่าง เรื่องที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาตัดความช่วยเหลือประเทศบังกลาเทศหลังจากที่ประเทศบังกลาเทศ ส่งออกปอกระเจาไปยังคิวบาเมื่อปี พ.ศ.2516 หลายคนอ้างว่าการถูกตัดความช่วยเหลือ¹⁰ นี้เอง เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดภาวะความอดอยากในบังกลาเทศเมื่อปี พ.ศ.2517¹¹

ในการประชุมเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2518 บรรยากาศเต็มไปด้วยความตึงเครียด เพราะเป็นการรวมตัวครั้งสำคัญนับตั้งแต่การเสียชีวิตของประธานาธิบดีมูจิบจากการ ถูกลอบสังหาร บรรดานายทหารระดับสูงที่ร่วมในขบวนการลอบสังหารก็ปรากฏตัวเห็นเด่นชัด ในที่ประชุม¹² ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบการประชุม แต่ไม่มีใครในที่ประชุมกล้าเอ่ยถึงชื่อ เซค มูจิบ เพราะเกรงกลัวอิทธิพลของนายทหารระดับสูงเหล่านั้น

มุฮัมหมัด ยูนูส นำเสนอแนวคิด¹³ในที่ประชุม เหตุผลที่ ซาซี มอบหมายให้ยูนูสเป็น ผู้นำเสนอเพราะว่าเขาชื่นชม อาจเรียกได้ว่าอิจฉาด้วยซ้ำไป ในความสามารถของยูนูส ที่สามารถ รวบรวมเอาแนวคิดต่างๆ กำหนดวัตถุประสงค์ รวมถึงเลือกกลยุทธ์ที่จะใช้ และเรียบเรียงออกมา ในรูปของกรอบความคิดเชิงทฤษฎีที่มีความชัดเจนและสอดคล้องลงตัว มาถึงตอนนี้ เขาสนใจว่า ด็อกเตอร์จากสหรัฐอเมริกาผู้นี้จะกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับการพึ่งตนเองว่าอย่างไร

ยูนูสนำเสนอกรอบความคิดเชิงทฤษฎี¹⁴โดยให้คำจำกัดความแนวคิดของการ พึ่งตนเองว่าเป็นสถานะที่ประเทศหนึ่งหรือภูมิภาคหนึ่งนั้นไม่ได้มีความสัมพันธ์เชิงพึ่งพิงใดๆ เขาเน้นว่า แม้จะไม่ได้พึ่งพากันแต่ก็ไม่ใช่ว่าจะทำการค้าระหว่างประเทศกับภูมิภาคไม่ได้ พร้อม กับกล่าวต่อไปว่า การที่บังกลาเทศจะเป็นประเทศที่สามารถพึ่งตนเองได้นั้นจะต้องประกอบไปด้วย ครอบครัวยุคหลายๆ ครอบครัวยุคที่สามารถพึ่งตนเองได้ และการจะสร้างให้คนสามารถพึ่งตนเองได้ นั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้จากระดับชนชั้นปกครองลงสู่ประชาชน แต่จากประชาชนขึ้นไประดับ

ชนชั้นปกครอง¹⁶ต่างหาก

ยูนุสอธิบายประเด็นนี้¹⁷ ด้วยการยกตัวอย่างชาวนาผู้หนึ่งที่ไม่รู้จะทำอย่างไรเมื่อทราบจากประกาศของทางรัฐบาลว่าจะเกิดภาวะการขาดแคลนข้าวจำนวนหลายล้านตันขึ้นในประเทศ ชาวนาผู้นั้นหรือจะเป็นใครก็ตามที่ได้ยินเรื่องแบบนี้ คงมองว่าเป็นเรื่องเหลือวิสัยของตนที่จะแก้ปัญหาใหญ่ขนาดนี้และคิดว่าคงมีแต่ภาครัฐเท่านั้นที่ช่วยได้ แต่หากชาวนาผู้นั้นทราบว่าเฉพาะหมู่บ้านของเขา ขาดแคลนข้าวอยู่จำนวน 50 ตัน ปัญหานี้จะกลายเป็นเรื่องง่ายและที่สำคัญ สามารถแก้ไขได้

ยูนุสกล่าวต่อไปว่า การวางแผนเป้าหมายและกลยุทธ์ต่างๆ จะต้องมีการลงรายละเอียด¹⁸ ไปจนถึงระดับครอบครัวและระดับหมู่บ้าน แล้วเริ่มแก้ปัญหาจากจุดนั้น โดยอาศัยความช่วยเหลือเพิ่มเติมจากรัฐบาลกลาง เขาเชื่อว่าการวางแผนทุกส่วนควรจะเป็นการเริ่มจากภาคประชาชนขึ้นสู่ระดับรัฐบาล ดังนั้นแผนของชาติจะต้องประกอบด้วยแผนย่อยนับร้อยนับพันที่ดำเนินการจากระดับหมู่บ้าน

เท่าที่ยูนุสมองเห็น สิ่งที่เป็นความท้าทายของประเทศชาติก็คือ การใช้ประโยชน์จากแนวคิดอุดมคตินิยมและความเต็มใจเสียสละซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงลักษณะของการต่อสู้เพื่อเสรีภาพและแปลงทัศนคติเหล่านั้นออกมาเป็นงานเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ยอดเยี่ยม ยูนุสบอกกับผู้ฟังว่า กรอบความคิดที่ส่งเสริมวิสัยทัศน์ที่ว่านี้ก็คือ *กราม ซอการ์*¹⁹ (*gram sorkar* การปกครองระดับหมู่บ้าน)

ยูนุสกล่าวว่า “แนวคิดของเซค มูจิบ ที่ว่าหมู่บ้านจะต้องมีสถาบันของตนเองนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง แต่มูจิบกำหนดให้สถาบันนั้นต้องอยู่ในรูปของสหกรณ์หมู่บ้านที่ควบคุมโดยภาครัฐ สิ่งนี้ถือว่าเป็นข้อผิดพลาด เพราะความร่วมมือไม่สามารถเกิดจากการบังคับได้” *กราม ซอการ์* หรือระบบที่การตัดสินใจต่างๆ ทางการเมืองของชาติถ่ายโอนไปสู่ระดับหมู่บ้านนั้น เป็นแนวทางที่ทำให้วิสัยทัศน์ของเซค มูจิบ บรรลุผล สมความตั้งใจ แต่ความคิดของยูนุสได้รับการตอบรับจากคนส่วนใหญ่ในที่ประชุม เขาจึงลงจากเวทีแล้วมานั่งฟัง²⁰ ซึ่งนี่อาจจะเป็นครั้งแรกแต่แน่นอนว่าไม่ใช่ครั้งสุดท้ายสำหรับยูนุสในอาชีพการงานของเขา

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนชั่วคราวอำนาจทางการเมืองได้ทำให้ *กราม ซอการ์* ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น นายพลเชียร์ อุล เราะห์มาน เสนาธิการทหาร ได้ยึดอำนาจด้วยการปฏิวัติรัฐประหารโดยไม่เสียเลือดเนื้อเมื่อปลายปี พ.ศ.2518 อันเป็นการสิ้นสุดตำนานของมุสตันคซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลพลเรือน นายพลเชียร์ได้หารือเรื่องการปกครองระดับหมู่บ้านกับยูนุสหลังจากที่เขาได้เข้ามาปกครองประเทศแล้ว²¹ โดยบอกว่าตัวเขาและมาฮาบูบ อลัม ซาซี จะเดินหน้าเรื่อง *กราม ซอการ์* นี้ไปทั่วประเทศ ปัญญาชนชาวบังกลาเทศหลายคนไม่พอใจที่ข้อเสนอนี้ได้รับการ

ใส่ใจอย่างจริงจัง บางทีอาจเป็นเพราะโครงการนี้ให้คุณค่ากับความรู้ของชาวบ้านที่แค่พออ่านออกเขียนได้มากกว่าคนชนชั้นปัญญาชนอย่างพวกเขา

ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2519 ยูนูสได้รับเชิญ²²ไปให้ข้อคิดเรื่อง *กราม ซอการ์* ในที่ประชุมระดับชาติของสมาคมด้านเศรษฐกิจของประเทศบังกลาเทศ (Bangladesh Economic Association - BEA) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ (ในปัจจุบัน) ปัญญาชนนักสังคมนิยมในอุดมคติมีบทบาทสำคัญ เมื่อยูนูสนำเสนอ “กรอบความคิดเกี่ยวกับสถาบันตามแนวคิดชอนีร์วอร์ บังกลาเทศ” เสร็จสิ้นลง²³ ก็มีการโจมตีแนวคิดอย่างดุเดือดขึ้นทันที นักเศรษฐศาสตร์และนักการเมืองในที่ประชุมปราคาสนแนวคิดที่จะให้เมืองคักรที่ให้แก่คนยากจนและผู้หญิงมีบทบาทสำคัญ (ในข้อเสนอฉบับแก้ไขของยูนูส ความเห็นของคนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในเกือบจะทุกหมู่บ้านถือเป็นความเห็นที่สำคัญในการดำเนินการเรื่อง *กราม ซอการ์* ทั้งนี้โดยอาศัยระบบตัวแทนแบบสัดส่วนที่อิงตามชนชั้นทางสังคม) ส่วนแนวคิดเรื่องการเลือก *กราม มอนตรี* (*gram montri* ผู้ใหญ่บ้าน²⁴) ก็ได้รับการวิจารณ์ว่าเป็นการดูถูกรัฐมนตรี ผู้เข้าร่วมประชุมที่เป็นที่รู้จักคนหนึ่งแสดงความคิดเห็นว่า “การตั้งองค์กรที่ประกอบด้วยคนยากจนเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะหากย้อนไปดูในอดีตจะพบว่าองค์กรของคนยากจนไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไรเลย คุณก็รู้ว่าถ้าเอาศูนย์บวกศูนย์บวกศูนย์บวกศูนย์ ไม่ว่าจะสักกี่ครั้ง ผลลัพธ์ก็ยังเป็นศูนย์อยู่วันยังค่ำ”

ยูนูส ตอบโต้การวิพากษ์วิจารณ์และข้อกังขาด้วยการเปรียบเทียบ เขายืนยันว่า ถ้าคุณมีทั้งรัฐมนตรีและผู้ใหญ่บ้านแล้วคุณถามคำถามพวกเขาเกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจในเขตการปกครอง ยูนูสรับรองเลยว่าผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนที่ให้ข้อมูลกับคุณได้ถูกต้องทุกครั้ง ยูนูสเน้นว่าความพยายามที่จะให้ส่วนกลางเป็นผู้ดูแลในทุกๆ ด้านก็เหมือนการคลำหาหนทางในความมืด²⁵ และสำหรับประเด็นถัดมาที่ว่าคนจนมีค่าเท่ากับศูนย์ ยูนูสแย้งว่าตัวเลขดังกล่าวอาจจะ *ใกล้เคียง* กับความจริงแต่ก็ไม่ถูกต้องเสียทั้งหมด ความจริงแล้วคนจนทุกๆ คนสามารถแสดงด้วยค่าของตัวเลขที่มีค่าน้อยมาก *เกือบ เท่ากับศูนย์แต่ไม่เท่ากับศูนย์*²⁶ หากใช้วิธีประมาณค่าที่มองว่าคนจนไม่ใช่จำนวนเต็มศูนย์ แล้วนำมารวมกันหลายล้านจำนวน ก็จะได้เป็นจำนวนจริงบวกที่มีค่ามากขึ้นซึ่งไม่เท่ากับศูนย์²⁷

ประการสุดท้าย ยูนูสกล่าวตรงประเด็นไปที่เหล่านักวิจารณ์ผีปากกล้าโดยกล่าวว่า “พูดกันตรงๆ ผมไม่เคยก่อตั้งสถาบันของคนจนแต่อย่างใด พวกคุณเองก็ไม่เคยเหมือนกัน เราต่างคุยกันอย่างคนที่ไม่ม่ประสบการณ์ สู้เรากลับไปที่ตั้งบ้านของเราแล้วดำเนินการก่อตั้งสถาบันคนจนจริงๆ ก่อนดีกว่า แล้วค่อยกลับมารายงานผลให้ทราบกันในปีหน้าถึงสิ่งที่เราค้นพบ และด้วยวิธีนี้ เราจึงจะสามารถคุยกันบนพื้นฐานความจริงมากขึ้น”

ยูนูสเคยได้ทำโครงการบอบาตาลเตหีบากา^{28 29} (Tehbhaga) มาครั้งหนึ่งและคิดว่า

ตนเองได้เรียนรู้อะไรบ้างจากความสำเร็จและจุดบกพร่องที่เกิดขึ้นในโครงการ ในขณะที่กำลังวางแผนเรื่องการก่อตั้งสถาบันของคนจน บทเรียนที่ได้ประการหนึ่งคือวิธีแก้ปัญหาของรัฐบาลที่ไม่ค่อยจะได้ผลสักเท่าไร อย่างเช่นเรื่องการวางท่อลงไปบริเวณใต้ดินเพื่อทำการสูบน้ำจากบ่อบาดาล รัฐบาลกำลังสร้างนิสัยที่ไม่ดีในเรื่องของการใช้งานสิ่งต่างๆ ได้ไม่เต็มประสิทธิภาพ บริหารจัดการที่ผิด และการตัดสินใจผิดพลาด ด้วยการให้เครื่องจักรราคาแพงๆ แก่ชุมชน เช่น เครื่องสูบน้ำเพื่อการชลประทานแบบมีอุปกรณ์ครบครัน โดยที่ไม่ได้เรียกร้องอะไรจากชุมชนเหล่านั้น ปัญหาในท้องถิ่นจำเป็นต้องแก้ด้วยคนท้องถิ่นและองค์กรท้องถิ่นที่เข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง ส่วนของรัฐบาลเองนั้น ยูนุสและเพื่อนร่วมงานคิดว่า รัฐบาลอาจจะมึนงงในการสนับสนุนหรือเป็นตัวเร่ง แต่ต้องรู้ว่าทำยที่สุดแล้ว ความรับผิดชอบต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวต้องขึ้นอยู่กับคนท้องถิ่นเท่านั้น โครงการใดที่ไม่ได้ตระหนักในจุดนี้ สุดท้ายจะต้องลงเอยด้วยความผิดหวัง

ยูนุสและเพื่อนร่วมงานได้วิเคราะห์ความสำเร็จของแผนชลประทาน และพยายามที่จะนำเรื่องการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นมาปรับใช้ พวกเขาลงความเห็นไว้ว่า ถ้าจะพูดไปแล้ว แม้ว่าเกษตรกรผู้ยากจนจะได้รับประโยชน์น้อยที่สุดจากโครงการนี้ แต่นั่นก็เป็นความตั้งใจของพวกเขาที่จะลองทำอะไรใหม่ๆ ที่ปรากฏว่าสามารถเปลี่ยนความคิดที่เคยถูกคัดค้านในตอนแรก³⁰ สิ่งที่ยูนุสและเพื่อนตั้งใจจะทำในอนาคตก็คือ³¹ จะใช้ประโยชน์จากความกระตือรือร้นอย่างมากของคนจนที่ประสงค์จะเข้าร่วมปฏิรูปชุมชน โดยเอาโครงการเพื่อเศรษฐกิจในชนบท (Rural Economics Program) มาเป็นตัวขับเคลื่อน และจะต้องแน่ใจว่าคนจนจะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์ต่างๆ โดยตรง

ยูนุสนึกถึงบทสนทนาระหว่างเขากับสตรีคนหนึ่งหมู่บ้านไซบรา³² (Jobra) ที่ปั่นเกี่ยวกับโครงการเตหีบกาที่เพิ่งเสร็จสิ้นลงไปว่า ไม่ได้ช่วยอะไรเธอมากมายนัก เมื่อยูนุสถามกลับไปว่าเธอได้งานเพิ่มขึ้นหรือไม่ เธอตอบว่า “ได้ แต่ก็แค่ 2 สัปดาห์เท่านั้น” หลังฤดูเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นลง เจ้าของที่ได้ข้าวที่กินได้สำหรับครึ่งปีเป็นส่วนแบ่ง ในขณะที่ผู้หญิงที่ลงแรงเพาะปลูกได้ข้าวที่กินได้เพียงไม่กี่วันเป็นค่าตอบแทนจากการทำงานแบบหลังซดหลังแข็ง³³ ยูนุสนึกภาพที่ผู้ใช้แรงงานนวดข้าวด้วยวิธีแบบดั้งเดิมโดยการย่ำรวงข้าวด้วยเท้าจนกระทั่งเมล็ดข้าวหลุดจากรวง ภาพของผู้หญิงที่ต้องแย่งกันหาสถานที่ที่สามารถหลบแดดได้ในทุกๆ เข้าเพื่อจะสามารถทำงานใช้แรงงานหนักเช่นนี้ได้สะดวกเพียงพอเพื่อแลกกับข้าวสารเพียง 1 กิโลกรัมต่อวันเป็นค่าตอบแทน เป็นภาพที่บาดลึกในความทรงจำของยูนุสและเป็นสิ่งย้ำเตือนว่า โครงการของเขาก่อให้เกิดผลประโยชน์ในสัดส่วนที่มากเกินไปแก่ชาวนาที่ร่ำรวย ในขณะที่คนยากจนต้องได้รับความเหน็ดเหนื่อยแสนสาหัสโดยได้ค่าจ้างเพียงน้อยนิด ยูนุสตั้งใจว่าจะไม่ให้เกิดความผิดพลาดซ้ำรอยเดิม

แม้กระนั้น ทั้งยูนูสและเพื่อนร่วมงานของเขาในโครงการเพื่อเศรษฐกิจในชนบทต่างก็ รู้สึกว่าโครงการเทร่บากานับเป็นความสำเร็จเบื้องต้นที่พวกเขาภาคภูมิใจ ความจริงแล้วอาจารย์ ในมหาวิทยาลัยหลายท่านอาจใช้ความสำเร็จดังกล่าวไปเขียนเป็นหนังสือหรือใช้เป็นบทเรียนเพื่อ สอนนักศึกษาต่อไปได้อีกเป็น 10 ปี แต่ยูนูสไม่ใช่คนประเภทที่จะหลงใหลได้ปลื้มกับความสำเร็จ เพียงครั้งเดียว³⁴ เขาเริ่มสำรวจหมู่บ้านโซบราและหมู่บ้านฟาเตห์পুর³⁵ (Fatehpur) ที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อค้นหาประเด็นที่เขาจะสามารถนำมาใช้ในโครงการถัดไปได้ ในตอนต้น ยูนูสคิดว่าควรจะต้อง ให้นัศนาคารที่เคยพิจารณารับประกันบ่อบาดาลเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการนี้อีกครั้ง หากไม่แล้ว ยูนูสคงมีแนวคิดที่จะทำโครงการให้ออกเป็นรูปธรรมได้เพียงไม่กี่อย่างเท่านั้น

การพัฒนาโครงการใหม่คืบหน้าค่อนข้างช้าซึ่งศึกษาข้อจำกัดของโครงการเทร่บากา คืบหน้าค่อนข้างช้า อย่างเช่นเวลาที่ยูนูสต้องการจะคุยกับสตรีที่ยากจนในกลุ่มปาราส (paras เพื่อนบ้าน) ที่เป็นคนมุสลิม เขามักต้องคุยผ่านฝาไม้ไผ่ที่กั้นระหว่างตัวเขากับสตรีที่คุยด้วย แนวคิด ของชาวมุสลิมในเรื่องปู้รเดาะห์³⁶ ³⁷ (purdah) เป็นการกระทำตามหลักศาสนาที่ปฏิบัติกันอย่าง เคร่งครัดในเมืองจิตตะกอง (Chittagong) โดยให้สตรีที่แต่งงานแล้วอยู่ในสถานะเสมือนตัดขาด จากโลกภายนอก หากเสียงของยูนูสหรือของสตรีผู้นั้นไม่สามารถเล็ดลอดผ่านที่กั้นได้ ก็จะมี คนกลางที่เป็นผู้หญิง (ปกติแล้วเป็นนักศึกษาในคณะเศรษฐศาสตร์หรือนักเรียนหญิงในท้องถิ่น) วิ่งกลับไปกลับมาเพื่อช่วยส่งสาร

หลังจากที่ยูนูสได้คุยกับคนยากจนทั้งชายและหญิงอยู่สองสามสัปดาห์³⁸ เขาก็ให้ นักศึกษา 2 คนจากโครงการเพื่อเศรษฐกิจในชนบททำการสำรวจ โดยจัดกลุ่มครอบครัวต่างๆ ออกเป็น 5 กลุ่มด้วยกัน ได้แก่ ครอบครัวที่มีข้าวเพียงพอสำหรับทั้งปี สำหรับ 9 เดือน สำหรับ 6 เดือน สำหรับ 1 เดือน และประเภทสุดท้ายคือครอบครัวหาเช้ากินค่ำ³⁹ จากนั้นยูนูสเริ่มทำการ สัมภาษณ์เชิงลึกกับครอบครัวที่จัดอยู่ในกลุ่มสุดท้าย

ยูนูสรู้สึกสนใจเป็นพิเศษในกรณีของบรรดาสตรีในกลุ่มครอบครัวที่ยากจนที่สุดที่ทำ แก้อื้อโมรา (mora แก้อื้อนั่งซึ่งสานด้วยไม้ไผ่อย่างประณีต) เนื่องจากสตรีเหล่านี้ไม่มีทุนทรัพย์ พวกเขา⁴⁰จึงต้องค้าขายกับไปการ (paikars คนกลาง⁴¹) ผู้ซึ่งขายวัสดุอุปกรณ์ให้พวกเขาในรูปแบบ เงินเชื่อ แล้วซื้อแก้อื้อนั่งของพวกเขากับไปการด้วยเงินจำนวนเพียงเล็กน้อย สตรีเหล่านี้ได้รับค่าจ้างที่ แท้จริง⁴²อยู่ที่ 8 อันนา หรือ 0.5 ตากา⁴³ (25 สตางค์)⁴⁴ ต่อวันเท่านั้น ยูนูสให้นักศึกษาของเขาหา ข้อมูลว่ามีกี่คนในหมู่บ้านที่เข้าขายต้องขอยืมเงินจากคนกลางแล้วไม่มีโอกาสได้รับค่าตอบแทนที่ เหมาะสมจากการทำงาน⁴⁵ ซึ่งพบว่าทั้งหมด 42 คนที่ทำงานได้เงินประมาณ 25 สตางค์ต่อวัน เหตุเพราะพวกเขาขาดเงินทุนรวมเป็นเงินทั้งสิ้น 856 ตากา (428 บาท) บางคนต้องการเพียงแค่ 10 หรือ 20 ตากา เท่านั้น คนยากจนหนึ่งคนต้องการเงินมากที่สุดเพียง 65 ตากา

การที่พวกเขามีรายได้เพียง 25 สตางค์ต่อวันเป็นเรื่องที่ทำให้ยูนุสพูดไม่ออก⁴⁶ หลายปีต่อมา เขาพยายามทำใจให้ยอมรับกับข้อมูลที่ได้มา เขา “รู้สึกละอายใจที่อยู่ในสังคมที่ไม่สามารถให้เงินทุนจำนวนเพียง 428 บาทแก่คนที่ไม่มีมือและขยันขันแข็งจำนวน 42 คน เพื่อให้เขาเหล่านั้นสามารถมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้” ยูนุสเริ่มเชื่อว่า การขาดซึ่งเงินทุนเป็นหนึ่งในสาเหตุที่แท้จริงของความยากจนที่สร้างความยากลำบากให้แก่คนในหมู่บ้านที่เขาพบ

ยูนุสมอบเงินของเขาเองเพื่อเป็นเงินกู้ให้แก่คนทำม้านั่งทันทีเพื่อแก้ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบอย่างขูดเลือดขูดเนื้อ⁴⁷ ขณะเดียวกัน ยูนุสได้ทำการติดต่อกับผู้จัดการธนาคารและถามถึงความเป็นไปได้ที่ธนาคารจะให้เงินกู้แก่ช่างฝีมือผู้ยากจน ยูนุสได้เล่าให้ฟังถึงเรื่องตัวเขาแก้ปัญหาโดยให้เงินกู้แก่คนจนในหมู่บ้านไซบรา และชี้ให้เห็นว่าหากธนาคารตกลงที่จะช่วยปล่อยเงินกู้ วิธีนี้จะเส้นทางแก้ปัญหาอย่างถาวรในเรื่องการเอารัดเอาเปรียบของนายทุน

มุฮัมหมัด ยูนุสได้รับการตอบรับอย่างสุภาพ แต่ข้อเสนอของเขาถูกปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงโดยผู้จัดการกล่าวว่าหากคนจนต้องการขอกู้เงิน พวกเขาต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน⁴⁸ นอกจากนั้น ผู้จัดการยังอธิบายประเภทของเงินกู้ที่ยูนุสพูดถึงว่ามีมูลค่าน้อยมากจนแทบจะไม่คุ้มค่ากระดาษที่ใช้เขียนข้อเสนอ ผู้จัดการธนาคารยังถามอีกว่าแล้วใครจะเป็นผู้ร่างเอกสารข้อเสนอเพื่อขอกู้เงินเพราะคนที่ยูนุสพูดถึงนั้นเป็นคนที่ไม่รู้หนังสือ

ยูนุสลองเสี่ยงดวงอีกครั้งด้วยการคุยกับ อาร์.เอ. ฮาวลาดาล (R.A. Howlader) ผู้จัดการส่วนภูมิภาคของธนาคารชอนอตะ (Janata) ที่ทำงานในเมืองจิตตะกอง⁴⁹ ฮาวลาดาลตอบรับข้อเสนอของยูนุสด้วยดีแต่ก็มองเห็นอุปสรรคหากจะดำเนินการอย่างจริงจัง ปัญหาสำคัญคือคนจนไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ฮาวลาดาลบอกกับยูนุสว่าเขาสามารถอนุมัติให้เงินกู้ได้หากผู้กู้เงินทุกคนสามารถให้ชื่อผู้มีฐานะร่ำรวยในหมู่บ้านในฐานะผู้ค้ำประกันได้ ยูนุสรู้ว่าประเด็นนี้เป็นไปไม่ได้เพราะคนที่จะเป็นผู้ค้ำคองขูดรีดเอาเงินจากคนจนเป็นค่าตอบแทน แต่ข้อเสนอดังกล่าวก็ทำให้เขาได้ความคิด ยูนุสจึงเสนอว่า *เขานี้แหละ*⁵⁰ จะเป็นผู้ค้ำประกันสำหรับเงินกู้ทั้งหมด ฮาวลาดาลจึงไม่สามารถหาเหตุผลใดมาปฏิเสธและต้องยอมรับ โดยมีข้อแม้ว่ายอดเงินกู้ในโครงการนี้จะจำกัดเบื้องต้นที่ 10,000 ตากา หรือ 5,000 บาท

ยูนุสตกลง และเสริมว่าหากผู้กู้เงินเหล่านั้นผิมนัดชำระหนี้ เขายินดีที่จะให้ธนาคารชอนอตะนำตัวเขาไปดำเนินคดีเพื่อชดใช้เงินคืน และยินดีที่จะยอมรับคำตัดสินของศาลทุกประการ รวมถึงการตัดสินจำคุกด้วย เมื่อได้ยินเช่นนั้น ฮาวลาดาลก็หัวเราะและถามยูนุสว่าจะมีธนาคารไหนเล่าที่อยากจะประชาสัมพันธ์ตัวเองในด้านลบด้วยการนำตัวอาจารย์ผู้หนึ่งไปขึ้นศาล ทั้งๆ ที่ไม่ได้กู้เงินเพื่อไปใช้เองแต่ให้เงินกู้ทั้งหมดนั้นกับคนจน เมื่อจบการประชุม ฮาวลาดาลอวยพรให้ความพยายามของยูนุสสัมฤทธิ์ผล

ยูนุสใช้เวลา 4 เดือนในการดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ กับธนาคารชอนดะ และแล้วธนาคารก็ปล่อยเงินกู้ก้อนแรกออกมาเมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ.2520 เมื่อผู้ที่กู้เงินได้รับเงินตากาที่มีความหมายต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา คนอื่นๆ ต่างก็เริ่มทำข้อเสนอตามมา ทั้งหญิงและชายต่างก็ต้องการที่จะกู้เงิน ในที่สุดโครงการปล่อยกู้ให้กับคนยากจนที่รอมานานก็ได้เปิดตัวขึ้น

ในขณะที่เงินกู้ก้อนแรกที่ให้กับคนในหมู่บ้านโซบราเริ่มได้รับการชำระคืน วีราซึ่งเป็นภรรยาของยูนุสก็กำลังตั้งครรรภ์ได้ 7 เดือน ในเดือนมีนาคม เธอได้ให้กำเนิดบุตรสาว ยูนุสและวีราตั้งชื่อเธอว่า โมนิกา ซึ่งเป็นชื่อเด็กผู้หญิงเพียงไม่กี่ชื่อที่ใช้ร่วมกันได้ทั้งในสหรัฐอเมริกาและบังกลาเทศ หลังจากที่โมนิกาลืมตาดูโลกได้ไม่นานนัก ครอบครัวก็เริ่มประสบปัญหา

วีราไม่มีความสุขเลยหลังจากที่ย้ายมาอยู่ที่ประเทศบังกลาเทศ เธอรู้สึกโดดเดี่ยวและเบื่อหน่ายเพราะบ้านที่ทางมหาวิทยาลัยจัดให้ยูนุสนั้นอยู่ห่างไกลความเจริญอีกทั้งยังรายล้อมด้วยเนินเขาทุกด้าน เธอกลายเป็นนักอ่านที่อ่านไม่เลือกและพยายามออกจากบ้านถ้าทำได้ แต่สำหรับสามีของเธอแล้ว สิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด⁵¹ ก็คือการทำงานอย่างเป็นบ้าเป็นหลัง หลังจากที่โมนิกาคลอดออกมา วีรายืนยันว่าทั้งเธอและลูกจะขอกลับไปใช้ชีวิตที่ประเทศสหรัฐอเมริกา เธอรู้สึกว่าประเทศบังกลาเทศไม่ใช่สถานที่ที่เธอปรารถนาจะให้ลูกเติบโตขึ้นมา ยูนุสพบว่าภรรยาของเขามีอาการร่วมทุกข์ร่วมสุขในการสร้างสรรค์สิ่งดีๆ ให้กับประเทศที่เขาและเธอใช้ชีวิตร่วมกันมาได้อีกต่อไปและสิ่งนี้เองที่ทำให้ยูนุสเกิดความผิดหวัง⁵²

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2519 ที่สนามบินนานาชาติเดิมในกรุงธากา วีราและหนูน้อยโมนิกาขึ้นเครื่องบินมุ่งหน้ากลับสู่ประเทศสหรัฐอเมริกา ยูนุสผู้ไม่ประสงค์จะย้ายตามกลับไปอย่างที่ภรรยาเขาหวังไว้ ได้เห็นหน้าลูกสาวเป็นระยะๆ ในช่วงเวลา 20 ปีต่อมา และหากจะได้พบก็จะได้พบที่สหรัฐอเมริกาเท่านั้น

สิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตของยูนุสเป็นเหมือนชะตาฟ้าลิขิต ทั้งโมนิกา ยูนุส กับธนาคารกรามีนได้ถือกำเนิดห่างกัน 3 เดือน สำหรับโมนิกา⁵³ ยูนุสได้เพียงแค่อัดต่อกับเธอเป็นระยะๆ ในช่วงเวลา 20 ปีต่อมา ในขณะที่ธนาคารกรามีน⁵⁴ เขาได้ให้ความเอาใจใส่ดูแลอย่างต่อเนื่องเวลาที่ยูนุสนั่งคิดอะไรเสียๆ⁵⁵ เขาใฝ่ฝันที่จะสามารถพุ่มพักสิ่งที่เขาสร้างขึ้นมาทั้งสองอย่างได้ในเวลาเดียวกัน

ยูนูสได้เรียนรู้จากวันที่ผู้กู้ชำระเงินกู้งวดแรก และมองเห็นว่าวิธีที่ช่วยให้มั่นใจได้ว่าผู้กู้จะชำระคืนเงินกู้อย่างตรงเวลาก็คือต้องชำระคืนแบบรายวัน ในช่วงต้นปี พ.ศ.2520 การปล่อยเงินกู้จะให้ป็นรายบุคคล ส่วนผู้เก็บเงินชำระคืนรายงวด ก็คือเจ้าของร้านที่ขาย *ปาน* (paan หมากผสมเครื่องเทศห่อด้วยใบพลู) ซึ่งอาศัยอยู่ในใจกลางหมู่บ้าน หลังจากผ่านไประยะหนึ่ง ยูนูสเห็นว่าการชำระคืนเงินกู้แบบรายสัปดาห์น่าจะเหมาะสมกว่าสำหรับผู้ที่ไม่ได้มีรายรับ⁵⁶ ทุกวัน ส่วนการที่ให้เจ้าของร้านเก็บเงินค่างวดนั้นไม่ค่อยจะได้ผลสักเท่าไร ยูนูสคิดว่าการจัดประชุมเป็นรายสัปดาห์น่าจะดีกว่าและถือโอกาสเก็บค่างวด⁵⁷ไปพร้อมกันด้วย

ในที่สุด การผ่อนชำระแบบรายวันทั้งหมดได้เปลี่ยนเป็นการชำระคืนแบบรายสัปดาห์ และมีกฎว่าทุกคนจะต้องมาประชุม แต่ถึงจะวางกฎไว้อย่างนั้น ก็ยังพบว่าบางครั้งผู้กู้ก็เข้าประชุม บางครั้งก็ไม่เข้า บางคนมาสาย บางคนกลับก่อนที่การประชุมจะเลิก อย่างเช่น ผู้กู้เงินคนหนึ่งมาที่ประชุมเพียงเพื่อวางเงินค่างวดไว้แล้วก็รีบออกไปก่อนที่คนถัดไปจะเข้ามา

ปลายปีพ.ศ.2520 ยูนูสได้จัดผู้กู้เงินออกเป็นกลุ่มๆ ตามวัตถุประสงค์ของการขอเงินกู้ ดังนั้นจึงเกิดกลุ่มของผู้กู้ที่มีชื่อแตกต่างกัน ได้แก่ กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มรถลาก กลุ่มข้าวพอง⁵⁸ เป็นต้น กลุ่มที่เรียกชื่อไปตามอาชีพนี้จะประชุมแยกกันโดยกำหนดวันกันเองพร้อมกับชำระเงินกู้ในวันที่ประชุมด้วย ต่อมาเกิดปัญหาว่า กลุ่มที่ทำอาชีพขุดนิยมนิยมเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้นเพราะมีจำนวนสมาชิกในกลุ่มเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่บางกลุ่มอาชีพมีสมาชิกอยู่เพียงสองสามคน นอกจากนี้ สมาชิกในกลุ่มก็ไม่ได้ผูกพันกันมากพอที่จะสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้ ตัวอย่างเช่น บรรดาเจ้าของรถลาก ที่แม้อยู่ในกลุ่มอาชีพเดียวกันแต่เมื่ออยู่บนท้องถนนแล้วกลับแย่งลูกค้ากันเองอย่างเอาเป็นเอาตายและบ่อยครั้งความขัดแย้งก็เลยเกิดมาถึงในที่ประชุม ในที่สุดยูนูสจึงตัดสินใจว่าจะต้องจำกัดจำนวนสมาชิกของกลุ่มให้อยู่ที่ประมาณ 5-10 คน โดยให้เลือกกันเองว่าจะให้ใครมาอยู่ในกลุ่มบ้าง

จากการที่ยูนูสเปลี่ยนวิธีการให้ผู้กู้เงินจากแบบรายบุคคลมาเป็นแบบกลุ่มนั้น ทำให้เขารู้สึกว่าเขาสามารถแสดงให้เห็นว่า องค์กรแบบสหกรณ์ต้องดำเนินงานอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จ นับแต่ยูนูสกลับจากสหรัฐอเมริกา เขาเป็นนักวิจารณ์แนวหน้าในเรื่องความเคลื่อนไหวของ สหกรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหกรณ์ที่ดำเนินการโดยภาครัฐ เขาเชื่อว่าสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของความล้มเหลวก็คือการที่กลุ่มมีขนาดใหญ่เกินไป กลุ่มที่มีจำนวนสมาชิกราว 5-10 คนตามแนวคิดของยูนูสนั้น สามารถบริหารจัดการได้ดีกว่าสหกรณ์ที่แม้จะเข้มแข็งแต่มีจำนวนสมาชิกอยู่ถึง 30 คนหรือมากกว่า เพราะยูนูสเชื่อว่ายิ่งจำนวนสมาชิกมีมากเท่าไร ก็ยิ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ที่คนจนจะสามารถมีส่วนร่วมในเรื่องสำคัญๆ และเป็นไปได้ยากที่จะไม่มีการทุจริตในเรื่องการเงิน

สหกรณ์บางแห่งกำหนดให้สมาชิกต้องออมเงินซึ่งถือเป็นการระดมทุนของสหกรณ์อย่างหนึ่ง ญูญุสเองก็ชอบหลักการของแนวคิดนี้และอยากจะรับเอามาเพื่อปรับใช้ แต่เกรงว่าหากกำหนดจำนวนเงินที่จะต้องออมสูงเกินไป จะทำให้ผู้กู้เงินที่มีฐานะยากจนกว่าคนอื่นๆ ไม่สามารถร่วมโครงการได้ ในที่สุด ญูญุสจึงใช้วิธีให้แต่ละกลุ่มระบุว่า มีสมาชิกคนใดที่แทบจะไม่สามารถออมเงินเป็นแบบรายสัปดาห์ได้ โดยไม่ว่าจำนวนเงินที่สมาชิกคนนั้นสามารถจ่ายได้จะเป็นเท่าไรก็ตาม ทุกคนในศูนย์ก็จะสละเงินจำนวนเท่ากันนั้นเพื่อเป็นทุนให้กับกลุ่มตนเอง ส่วนใหญ่แล้วจำนวนเงินที่คนจนที่สุดในกลุ่มออมได้อยู่ที่ 1 ตากา แต่มีบางกลุ่มที่คนจนที่สุดออมได้เพียง 25 หรือไม่กี่ 50 ปอยซา⁵⁹ ต่อมา ญูญุสรู้สึกอึดอัดที่จำนวนเงินออมเพิ่มขึ้นช้า และอยากจะให้จำนวนเงินที่ใส่เพื่อเป็นทุนของกลุ่มนั้น ไปอิงกับตัวเลขเงินกู้ที่สมาชิกในกลุ่มได้รับ แทนที่จะไปอิงกับความสามารถในการออมของผู้ที่ยากจนที่สุดในกลุ่ม⁶⁰ ดังนั้นจึงเริ่มมีการคิดภาษีกลุ่มในอัตราร้อยละ 5 ของเงินกู้โดยหักไว้ตอนที่ให้เงินกู้ เงินภาษีนี้จะรวมเข้าไปเป็นเงินทุนของกลุ่ม โดยที่สมาชิกในกลุ่มแต่ละคนสามารถกู้ได้หากสมาชิกทุกคนเห็นด้วย

ญูญุสอธิบายพื้นฐานหลักการและเหตุผลเรื่องภาษีกลุ่มให้ผู้กู้เงินได้เข้าใจ⁶¹ ด้วยการเปรียบเทียบเหมือนกับวิธีปฏิบัติซึ่งทำกันมาแต่เดิมที่เรียกว่า *มุสตี ชาล*⁶² (*mushti chaal* หมายถึง ข้าวหนึ่งกำมือ) โดยแม่จะกันข้าวจำนวนน้อยๆ นี้ไว้ทุกคืนๆ เพื่อให้ครอบครัวได้มีกินในเวลาที่ขัดสน⁶³ ข้าวที่เก็บแยกไว้วันละเล็กน้อยนี้ไม่ได้หายไปไหน แต่จะถูกเก็บสะสมไว้เป็นข้าวสำรอง⁶⁴ ในยามที่ครอบครัวอดอยากขาดแคลน

การปล่อยเงินกู้ก่อนแรกไม่มีปัญหาเรื่องการชำระเงินคืนเลย กลุ่มชายขับรถลากผู้ซึ่งวิ่งรถไปมาบนท้องถนนส่งลูกค้าจากประตูรั้วมหาวิทยาลัยไปยังชั้นเรียนกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจของโครงการใหม่ที่ทำให้คนยากจนมีโอกาสได้กู้เงิน⁶⁵ พวกเขาเริ่มติดป้ายที่ด้านหลังของรถลากเพื่อแสดงตนว่าเป็นส่วนหนึ่งของโครงการ โดยมีข้อความว่า *มาลีค ชาลค* (*maleek-chalok* เจ้าของขับเอง⁶⁶) ไว้ในตำแหน่งที่เห็นได้เด่นชัด ผู้กู้เงินหลายคนเช่ารถลากขับมาเป็นเวลาหลายปี พอได้เงินมาก็ต้องจ่ายค่าเช่ารายวัน แม้ว่ายอดเงินที่คนขับจ่ายให้กับเจ้าของรถในหลายปีรวมกันนั้นจะเกินราคาค่ารถลากรวม 10 คันแล้วก็ตาม แต่⁶⁷ คนลากรถมีอาชีพนี้ที่จะได้เป็นเจ้าของรถลากแม้เพียงสักคันในชีวิตเพราะเขาไม่มีทุนทรัพย์⁶⁸ที่จะไปหาซื้อมาได้ เงินกู้จากโครงการนี้ช่วยเปลี่ยนฝันนั้นให้กลายเป็นจริง

เวลาในปี พ.ศ.2520 ได้ผ่านไป มีการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอโดยสมาชิกเข้าร่วมประชุมกันพร้อมเพรียง ข้อเสนอใหม่ๆ เพื่อขอเงินกู้มีเข้ามาเพิ่มมากขึ้น แต่น่าเสียดายที่เจ้าหน้าที่สาขาของธนาคารชอนอตะ (*Janata*) ไม่ค่อยกระตือรือร้นในการทำงาน ซึ่งกลายมาเป็นข้อติดขัดประการสำคัญต่อความก้าวหน้าของโครงการ กล่าวคือ ไม่ว่าข้อเสนอเพื่อขอเงินกู้ในโครงการแต่

ละชุดจะเป็นข้อเสนอมูลค่าเล็กน้อยสักแค่ไหนก็ตาม ก็จะต้องถูกส่งไปที่กรุงธากาเพื่อขออนุมัติการให้กู้เงิน และคงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้เจ้าหน้าที่สินเชื่อมาสนใจพิจารณาข้อเสนอเพื่อขอกู้เงินจำนวนน้อยชนิดนี้ ในขณะที่มีข้อเสนอจากผู้ขอเงินในวงเงินที่มากกว่าของโครงการหลายร้อยเท่ารออยู่ ดังนั้น ตลอดปี พ.ศ. 2520 มีสมาชิกในโครงการเพียง 65 คนเท่านั้นที่ได้รับเงินกู้ ในขณะที่ยังมีสมาชิกอีกเป็นจำนวนมากที่ยูนุสได้สัญญาไว้ว่าจะได้รับเงินกู้เริ่มรู้สึกกระวนกระวายใจ ยูนุสจำเป็นต้องหาผู้ให้การสนับสนุนที่มีความยืดหยุ่นเรื่องการอนุมัติเงินกู้มากกว่าธนาคารชอนดะ

ยูนุสได้เข้าพบ⁶⁹ เอ.เอ็ม. อานิสซุซซามอน (A.M. Anisuzzaman) ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และเป็นกรรมการผู้จัดการของธนาคารคริชิ (Krishi ธนาคารเพื่อการเกษตร) แห่งประเทศบังกลาเทศ ณ สำนักงานของเขาที่กรุงธากาในเดือนเมษายน พ.ศ.2520 ยูนุสตั้งใจว่าจะเล่าเรื่องความคับหน้าของโครงการให้เงินกู้แก่คนยากจนที่เขาดูแลอยู่อย่างย่อๆ ให้กับอานิสซุซซามอนทราบ⁷⁰ แต่กลับกลายเป็นว่ายูนุสต้องนั่งฟังอยู่ฝ่ายเดียวเป็นเวลานานในเรื่องประเด็นทางวิชาการที่ไร้ประโยชน์ เพราะไม่เห็นมีข้อเสนอที่ดูแลคุ้มค่ากับการลงทุน แต่ยูนุสยืนยันว่าข้อเสนอที่ว่าคุ้มค่านั้นมีอยู่จริงๆ

ยูนุสแย้งว่าแนวคิดทั้งหลายทั้งปวงของธนาคารคริชิ (Krishi) นั้นไม่ถูกต้อง เพราะมีคนจำนวนมากในชนบทโดยเฉพาะกลุ่มคนไร้ที่ทำกิน ไม่ได้ทำอาชีพทางการเกษตรหรือมิได้ทำการเกษตรตลอดทั้งปี ธนาคารคริชิควรจะผลักดันตัวเองให้เป็นธนาคารเพื่อคนในชนบทหรือธนาคารหมู่บ้าน (ภาษาเบงกาลี เรียกว่า ธนาคารกรามีน) ที่ทำหน้าที่ปล่อยเงินกู้ให้กับผู้ที่ทำงานต่างๆ สายอาชีพที่สร้างรายได้ ซึ่งชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วม แทนที่จะปล่อยกู้ให้เฉพาะกลุ่มคนในกลุ่มอาชีพเกษตรกรรม

ยูนุสขยายความข้อเสนอโครงการให้ชัดเจนขึ้นโดยกล่าวว่า ธนาคารคริชิควรจะมอบอำนาจเบ็ดเสร็จ⁷¹ ในการบริหารจัดการสาขาของธนาคารทั้งสาขานั้นให้กับเขา โดยเขาสามารถวางกฎระเบียบและตัดสินใจได้ว่าจะให้ใครกู้เงินและมีเงื่อนไขเป็นอย่างไร และถ้าหากยูนุสแสดงให้เห็นได้ว่าการให้เงินกู้กับคนยากจนนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ธนาคารคริชิสามารถดำเนินการในลักษณะเดียวกันนี้ในเมืองอื่นๆ และสุดท้ายก็เปลี่ยนชื่อจากธนาคารคริชิเป็นธนาคารกรามีน และเพื่อเป็นการทดสอบก่อนว่าความคิดนี้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงหรือไม่ สำนักงานที่ยูนุสจะเข้าไปดูแลจะใช้ชื่อว่า *ปรีคคามูลค กรามีน ชาคา*⁷² (*Poreekhamulok Grameen Shakha* ธนาคารเพื่อคนในชนบทสาขาบุกเบิก) โดยธนาคารคริชิแห่งประเทศไทย ซึ่งกรรมการผู้จัดการของธนาคารคริชิตอบรับแนวคิดนี้แม้จะฟังดูเป็นความคิดที่กล้าหาญของยูนุส เขาบอกยูนุสว่าเมื่อเขากลับไปบ้านเกิด เขาจะนำเรื่องนี้ไปเล่าให้กับผู้ใหญ่ในจิตตะกองฟังเพื่อให้มาพบกับยูนุสจะได้คุยกันเพิ่มเติมในรายละเอียด

ผู้จัดการส่วนภูมิภาคของธนาคารครีชีมาที่ทำงานของยูเนสจจริงในวันถัดมา ยูเนสและผู้จัดการของธนาคารครีชีมาที่นี่ได้ร่างข้อเสนอโครงการเพื่อส่งไปที่กรุงเทพฯ ที่ซึ่งอานิสซุสซามอนยังไม่สามารถขายความคิดเรื่องธนาคารกรามีนสาขาบุกเบิกภายใต้การบริหารของคณนอกให้กับเพื่อนร่วมงานของเขาและกับคณะกรรมการของธนาคารที่แต่งตั้งโดยรัฐบาลได้ อานิสซุสซามอนพยายามมองหาช่องทางที่จะทำให้เขาได้ทำในสิ่งที่ได้ให้คำมั่นสัญญาไว้กับยูเนส ในที่สุดเขาตัดสินใจว่าจะเอาสาขาย่อยหรือสาขาที่ตั้งอยู่ห่างไกลให้ยูเนสดูแล สาขาย่อยนี้จะอยู่ภายใต้การควบคุมของธนาคารครีชีสาขาในเมืองจิตตะกองอย่างเป็นทางการ แต่ในทางปฏิบัติยูเนสสามารถทำอะไรได้อย่างอิสระ⁷³ค่อนข้างมากทีเดียว

ในขณะที่การเจรจากับธนาคารครีชีมีความคืบหน้า การปล่อยเงินกู้ให้กับคนยากจนโดยธนาคารชอนนอตะก็ทำต่อไปแม้ว่าจะช้ามาก⁷⁴ก็ตาม ผู้ที่จะกู้เงินก็เกิดความอึดอัด ไม่ต่างจากผู้ดูแลโครงการ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนุ่มสาวในหมู่บ้านที่มีการศึกษาไม่สูงนักที่เข้ามาทำงานโดยได้รับค่าจ้างเล็กๆ น้อยๆ จากยูเนสและยังมีนักศึกษามหาวิทยาลัยอีกสองสามคนที่ทำงานในโครงการนี้ด้วย ยูเนสไม่ได้รับอนุญาตให้กระจายอำนาจใดๆ ได้ อีกทั้งยังไม่สามารถทำอะไรออกนอกกฎระเบียบราชการต่างๆ มากมายที่ควบคุมการดำเนินงานของธนาคารชอนนอตะ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อคราวที่ยูเนสอยู่ที่สหรัฐอเมริกาเป็นเวลา 3 เดือนตอนปลายปี พ.ศ. 2520 ในฐานะผู้แทนจากประเทศบังกลาเทศเพื่อเข้าร่วมประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ ยูเนสต้องเตรียมการต่างๆ ให้พร้อมเพื่อให้ข้อเสนอเพื่อขอกู้เงินในโครงการแต่ละฉบับสามารถส่งไปให้เขาที่นิวยอร์กได้ โดยที่เขาจะลงนามเอกสารในท้องของพักโรงแรมแล้วรีบส่งกลับไปที่เมืองจิตตะกองด้วยวิธีส่งไปรษณีย์ทางอากาศ

สาขาย่อยภายใต้การบริหารงานของธนาคารครีชีได้เปิดตัวขึ้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2521 ยูเนสได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้อำนวยการโครงการ ส่วนอาชาติ ผู้ที่เคยเป็นผู้ประสานงานในโครงการเตร์บากา ได้รับการเสนอชื่อให้ทำหน้าที่เดิมอีกครั้ง นอกจากนี้ยังมี นอร์ซัน เบกอม และ ชันหนัด อี กาวนายน์ ซึ่งเป็นนักศึกษาหญิง 2 คนที่เพิ่งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโทได้ไม่นานและยังไม่มียานทำ ทั้งคู่มาทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ธนาคาร ด้วยการบริหารจัดการในรูปแบบที่ยูเนสมีอำนาจตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างเต็มที่นี้ ทำให้ตัวเลขการปล่อยเงินกู้โดยธนาคารครีชีภายในระยะเวลาเพียง 2 เดือนนั้นมีมากกว่าตัวเลขการปล่อยเงินกู้โดยธนาคารชอนนอตะในช่วงเวลา 15 เดือน⁷⁵ ประมาณเดือนกันยายน พ.ศ.2521 มีผู้ได้รับสินเชื่อรวมทั้งสิ้น 398 คน คิดเป็นเงินจำนวนเกือบครึ่งล้านตাকা (250,000 บาท)

เมื่อโครงการมีการปล่อยกู้ให้กับคนจำนวนมากขึ้น ยูเนสก็ต้องเริ่มจัดทำ⁷⁶กฎระเบียบต่างๆ ให้เป็นรูปเป็นร่างรวมทั้งทำแผนการฝึกอบรมให้พนักงาน ยูเนสและทีมงานจึงร่าง**บิดิมาลา**⁷⁷

(*bidhimala* ข้อบังคับสูงสุด⁷⁸) ขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ซึ่งในที่สุดแล้วก็กลายเป็นชุดระเบียบข้อบังคับที่เป็นลายลักษณ์อักษร *บิदिमालา* นั้นประกอบด้วยแนวคิดวิธีการใหม่ๆ สองสามประการที่เกิดขึ้นในช่วงปีที่สองของโครงการ แนวคิดที่สำคัญที่สุดคือ กลุ่มต่างๆ ควรจะรวมตัวกันตั้งเป็นศูนย์ขึ้นมา และศูนย์เหล่านี้จะทำการเลือก “หัวหน้าศูนย์” ที่คัดมาจากประธานของกลุ่มต่างๆ จากนั้น ศูนย์ต่างๆ ก็จะรวมตัวกันเป็นสมาคมของผู้ไร่ที่ทำกินในระดับหมู่บ้าน หากมีกลุ่มสังคมอื่นๆ เช่น กลุ่มเจ้าของที่ดิน กลุ่มคนหนุ่มสาว ฯลฯ ที่สามารถจัดกลุ่มของตนเองเข้าเป็นสมาคมระดับหมู่บ้านของตนได้ ก็จะเป็นการวางรากฐานเรื่อง *กราม ซอกการ์* ที่ยูนูสเคยคิดไว้ เนื่องจากในเวลานั้นข้อโต้แย้งประเด็นหลักเกี่ยวกับแนวคิดเรื่อง *กราม ซอกการ์* ที่เพื่อนร่วมงานของยูนูสมองเห็นก็คือความยุ่งยากในเรื่องการก่อตั้งองค์กรของคนยากจน ยูนูสคิดในเชิงทฤษฎีว่าหากเขาสามารถจัดขนาดของปัญหาโดยดูจากแผนการให้กู้เงินได้แล้ว เรื่องการจัดตั้ง *กราม ซอกการ์* ก็น่าจะมีความเป็นไปได้มากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติพบว่า แนวคิดในเรื่องสมาคมระดับหมู่บ้านของคนยากจนเป็นไปได้ยาก แนวคิดนี้ต้องถูกพับเก็บไปในเวลาต่อมา

บิदिमालา ที่ว่านี้ยังรวมเอาคำนิยามที่บอกชัดเจนว่าใครเป็นคนจนซึ่งถือว่ามีคุณสมบัติที่จะเข้ากลุ่มได้ มีอยู่หลายครั้ง ที่ยูนูสเห็นผู้รู้หลายคนที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมกลุ่มได้ ทั้งๆ ที่ค่อนข้างเป็นคนมีฐานะ ยูนูสจำได้ว่า มีชาวบ้านคนหนึ่งเป็นเจ้าของที่ดินที่โครงการจัดให้อยู่ในกลุ่มคนจนหรือคนไร่ที่ทำกิน แต่ในความคิดของคนอื่นที่เกี่ยวข้องกับโครงการกลับมองว่าชาวบ้านคนนั้นไม่น่าจะจัดอยู่ในกลุ่มคนจน และก็มีบางกรณี ที่เห็นได้ชัดเจนว่าครอบครัวนั้นยากจนแต่กลับถูกคัดออกไม่ให้อยู่ในกลุ่มของคนจน ด้วยเหตุผลว่าเขามีที่ทำกินอยู่บ้างแม้จะเพียงเล็กน้อยก็ตาม กรณีอื่นๆ ก็อย่างเช่น พ่อค้ามั่งคั่งซึ่งไม่ได้ทำนาถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มคนจน เมื่อเขาอ้างว่าตนเองไม่มีที่ทำกิน

จากปัญหาความเหลื่อมล้ำดังกล่าว จึงมีการแก้ไขด้วยการใช้สูตรที่ยืดหยุ่นมากขึ้น⁷⁹ และบรรจุเข้าไว้ใน *บิदिमाला* สำหรับผู้ที่เข้าร่วมในกลุ่มได้นั้น ครอบครัวของคนนั้นจะต้อง “ไม่มีที่ทำกินที่ใช้ประโยชน์ได้จริง” ซึ่งหมายถึง ที่ดินสำหรับเพาะปลูกซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าหนึ่งกาหนิ (*kani*) กาหนิ เป็นหน่วยวัดที่ดินที่ใช้กันในเมืองจิตตะกอง ที่ดินหนึ่งกาหนิเทียบได้กับพื้นที่สี่ในสิบของหนึ่งเอเคอร์ (405 ตารางวา)⁸⁰ หากใครมีที่ดินหนึ่งกาหนิแต่ปล่อยให้คนอื่นเช่า หรือแบ่งที่ดินของตนให้คนอื่นมาเพาะปลูก ที่ดินส่วนนั้น⁸¹จะไม่ถือว่าเป็นที่ทำกิน ในขณะที่ ใครก็ตามมีที่ดินหนึ่งกาหนิซึ่งปล่อยให้คนอื่นเช่า แล้วตนเองไปเพาะปลูกบนที่ดินของคนอื่น ที่ดินที่ไปเพาะปลูกส่วนนั้น⁸²จะถือว่าเป็นที่ทำกิน นอกจากนี้ คุณสมบัติอีกข้อหนึ่งของการเป็นผู้มีสิทธิได้เข้าโครงการก็คือ มูลค่าของทรัพย์สินในครัวเรือนต้องไม่เกินมูลค่าของที่ดินคุณภาพปานกลาง⁸³จำนวนหนึ่งเอเคอร์ ซึ่งคำจำกัดความของคำว่าคนยากจนหรือผู้ไร่ที่ทำกินนี้ ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ

จนกระทั่งปัจจุบัน

เมื่อมาถึงปลายปี พ.ศ.2521 ยูเนสเริ่มรู้สึกมั่นใจว่ากลไกที่เขาวางไว้เพื่อให้แน่ใจว่าเงินที่ปล่อยกู้ไปนั้นได้รับการชำระคืนนั้นเป็นกลไกที่ได้ผล กล่าวคือ การสนับสนุนและการกดดันจากเพื่อนสมาชิกในกลุ่มได้เข้ามาแทนที่ข้อกำหนดการวางหลักทรัพย์ค้ำประกันเพื่อขอกู้เงินที่มีมาแต่เดิม ยูเนสคิดว่า คนจนได้แสดงให้เห็นแล้วว่าเขามีความน่าเชื่อถือด้านการเงิน และมีความเป็นไปได้ที่ปัญหาความยากจนที่เรื้อรังมานานจะลดลง ถึงกระนั้นก็ตาม ยังคงมีปัญหามากมายเกิดขึ้น การสรรหาผู้หญิงเห็นได้ชัดว่าเป็นเรื่องยาก ทั้งนี้ ผู้หญิงเหล่านี้ได้มีการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรผู้หญิงภายหลังจากที่ยูเนสได้เคยทดลองให้สมาชิกในกลุ่มมีทั้งผู้หญิงและผู้ชายรวมกันมาก่อน เป้าหมายดั้งเดิมที่เดียวของยูเนสคือต้องการให้จำนวนผู้กู้เงินที่เป็นเพศหญิงมีไม่ต่างจากจำนวนผู้กู้เงินเพศชาย ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2521 จำนวนผู้กู้เงินที่เป็นเพศหญิงยังมีไม่ถึงหนึ่งในสี่ของจำนวนสมาชิกในโครงการ⁸⁴ ในช่วงปีที่ 3 ของโครงการ ปัญหาในเรื่องการชำระเงินคืนและปัญหากับผู้กู้เงินที่ออกจากโครงการก็เริ่มปรากฏขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้มาเยี่ยมชมโครงการจากกรุงธากา แทบจะไม่ได้ลงลึกในรายละเอียดของโครงการเพื่อดูว่ามีประเด็นปัญหาอะไรในโครงการ สำหรับประเทศที่อยู่ในสภาพอดอยากขาดแคลน ผู้เยี่ยมชมโครงการจะยึดติดกับภาพผลงานอันน่าทึ่งที่เงินกู้ส่งผลให้กับผู้กู้ทั้งหลาย อย่างเช่น ซอซัน อารา เราะห์มาน จากองค์การทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติได้มาเยี่ยมชมโครงการเมื่อปี พ.ศ.2522 และเขียนเล่าประสบการณ์ลงในวารสารของยูนิเซฟชื่อ *ชิชู ดิกอนตา (Shishu Diganta* เส้นขอบฟ้าของเด็กๆ) เธอได้เล่าถึงความอาภัพของโซรินา เบกอม หญิงชอทานที่ถูกบรรดาสามีทอดทิ้งถึงสามครั้ง

(โซรินา) เพิ่งจะรู้เกี่ยวกับเรื่องเงินกู้ที่ธนาคารปล่อยกู้ให้กับคนจน เดิมที เธอไม่กล้า แม้แต่จะคิดถึงเรื่องการกู้เงิน (พอเอาชนะความกลัวได้ โซรินา) ก็ขอกู้เงินไปเป็นจำนวน 250 ตากา (125 บาท) โดยนำเงินที่ได้ไปลงทุนค้าขายของชำในหมู่บ้าน และชำระเงินกู้ทั้งหมดด้วยวิธีผ่อนเป็นรายสัปดาห์ เธอไม่มีปัญหาเรื่องการชำระเงินคืนแต่อย่างใด ทันทีที่ชำระเงินกู้ก้อนแรกหมด⁸⁵ เธอขอเงินกู้ก้อนที่ 2 ต่อทันที และครั้งนี้เธอมีความมั่นใจมากขึ้นในความสามารถชำระคืนเงินกู้ของตัวเอง⁸⁶ เธอจึงขอกู้เงินจำนวนถึง 1,000 ตากา (500 บาท) ทุกวันนี้โซรินาสามารถทำธุรกิจด้วยตนเองได้แล้ว

ตอนนี้โซรินาไม่มีปัญหาการเลี้ยงดูทุกชีวิต (ในครอบครัวของเธอ) เธอช่อมหลังคากระท่อมที่เธออาศัยอยู่เรียบร้อยแล้ว เธอฝันถึงชีวิตใหม่ของตัวเธอเอง ลูกๆ และหลานๆ ของเธอ

เมื่อโครงการใกล้ครบรอบ 2 ปีเต็มในปี พ.ศ.2521 ธนาคารกลางแห่งประเทศไทย บังกลาเทศ ซึ่งเป็นธนาคารแห่งชาติ ได้จัดสัมมนาเรื่อง “การจัดหาทุนเพื่อคนยากจนในชนบท” ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณและควบคุมโดยข้าราชการ นักวิชาการ และที่ปรึกษาหลายคนที่เกี่ยวข้องกับสำนักงานให้ความช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา (U.S. Agency for International Development – USAID) ซึ่งเป็นหน่วยงานของกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา ทำหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องการจัดสรรเงินช่วยเหลือให้ต่างประเทศ ญูสประเมินว่าอาจจะมีปฏิริยาต่อต้านต่อการนำเสนอโครงการนำร่องของเขา เขาจึงเขียนและนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับธนาคารกรามีนสาขาบุกเบิกเป็นเอกสารเนื้อหา 2 หน้า ตามด้วยตารางและแผนภูมิเกือบ 15 หน้าบอกถึงรายละเอียดว่ามีกรักู้เงินออกไปจำนวนเท่าไรและจ่ายคืนกลับมาเท่าไร ผู้กู้เงินเป็นใครและกู้เงินไปด้วยวัตถุประสงค์ใด ญูสปิดท้ายการนำเสนอด้วยการขอให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาตอบโดยถามว่า “บอกผมสิครับว่า ประสบการณ์ของเราแสดงให้เห็นถึงอะไร”

ผู้ร่วมสัมมนาไม่ค่อยจะแน่ใจกับตัวเลขที่ญูสนำเสนอเท่าใดนัก หลายคนเชื่อว่าตัวเลขสถิติที่ดีของโครงการเกิดจากปฎิหาริย์เพียงครั้งเดียว โดยต้องอาศัยบุคลิกความเป็นผู้นำของอาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยท้องถิ่นที่เป็นที่เคารพนับถืออย่างญูส นัยที่เห็นได้ชัดเจนจากโครงการนี้ก็คือ โครงการลักษณะเช่นนี้ไม่สามารถนำไปดำเนินการในลักษณะเดียวกันได้ในที่อื่น ส่วนผู้เข้าร่วมสัมมนาคนอื่นๆ แย้งในประเด็นที่เป็นเรื่องเฉพาะทางบางอย่าง และบางคนรู้สึกว่โครงการควรจะดำเนินในเชิงธุรกิจเพื่อแสวงหากำไร เขาเหล่านั้นคิดว่าญูสนำจะคิดอัตราดอกเบี้ยให้สูงขึ้นมากกว่าร้อยละ 13 ความเห็นส่วนใหญ่มองว่าควรอยู่ที่ร้อยละ 36 ซึ่งเป็นอัตราที่ใช้อยู่ในปัจจุบันโดยโครงการทางการเงินเพื่อคนในชนบทซึ่งเป็นโครงการทดลองโดยได้รับเงินอุดหนุนจาก USAID และอัตราดังกล่าวน่าจะเป็นอัตราที่เหมาะสม ด้วยอัตราดอกเบี้ยที่สูงเช่นนี้ จะสามารถช่วยครอบคลุมความเสี่ยงที่สูงขึ้นอันเกิดจากการปล่อยเงินกู้ให้กับผู้ไร้ที่ทำกิน และเป็นการบังคับให้คนยากจนที่ถูกมองว่าเป็นคนไม่ค่อยจะไต่ตรง จะได้พิจารณาให้รอบคอบมากขึ้นในเรื่องข้อเสนอเพื่อขอกู้เงิน และก็น่าจะใกล้เคียงกับอัตราของตลาด⁸⁷ นั่นคือ อัตราที่สามารถสร้างรายได้ที่เพียงพอที่จะครอบคลุมค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการโครงการ

ญูสตอบว่า เขาเชื่อว่าโครงการสามารถคืนทุนได้เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งโดยที่ยังคงคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 13 ซึ่งเป็นอัตราเดียวกันกับที่ธนาคารของรัฐจัดเก็บกับกลุ่มธุรกิจต่างๆ ญูส กล่าวว่าประเด็นสำคัญคือ อัตราดังกล่าวนี้หมายถึง**อัตราคืนทุนที่ทำให้โครงการไม่ขาดทุน มิใช่อัตราดอกเบี้ยที่แสวงหากำไร**⁸⁸ เป็นที่ทราบกันว่า ธนาคารของรัฐที่มีปัญหาเรื่องการทุจริตมีอัตราการชำระเงินคืนอยู่ที่ร้อยละ 40 ถึง 60 ส่วนธนาคารเพื่อการอุตสาหกรรมที่

ให้เงินกู้กับคนชั้นนำของประเทศ มีอัตราผิดนัดชำระหนี้⁹⁰ เกินกว่าร้อยละ 85 ถึงแม้โครงการนี้จะคิดดอกเบี้ยแบบเงินต้นลปร้อยละ 5 หรือหมายความว่า เงินต้นทุกๆ 100 ตากานั้นได้รับการชำระคืนที่ 95 ตากา แต่ก็ยังดีกว่าธนาคารที่ไม่ว่าจะมีจริงอยู่ในขณะนี้หรือจะเป็นธนาคารในโลกสมมติก็ตาม ที่คิดอัตราดอกเบี้ยสูงๆ ที่ร้อยละ 36 แต่กลับได้เงินคืนไม่ถึงครึ่งของเงินต้น⁹⁰ ที่ให้กันไป

ในที่สุด ก็มีนายธนาคารคนหนึ่งทำให้ยูนุสแสดงให้เห็นว่าวิธีการของยูนุสนั้นสามารถนำไปใช้ได้ทั่วทั้งเมือง เป็นคำทำที่ยูนุสตอบรับในทันที⁹¹ แต่ก็ยังมีข้อกังขาว่าใครจะเป็นผู้ให้เงินทุนที่จำเป็นในการดำเนินงานโครงการนี้แก่เขา

เป็นเรื่องบังเอิญที่ว่า มีผู้เข้าฟังการอภิปรายท่านหนึ่งนั่งฟังด้วยความเห็นใจ ท่านผู้นั้นเป็นบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งที่สามารถให้การสนับสนุนยูนุส ในการลองเปลี่ยนโครงการเล็กๆ นี้ให้เป็นโครงการขนาดใหญ่อย่างเป็นรูปธรรมได้มากขึ้น ในช่วงท้ายของการสัมมนา ยูนุสได้รับเชิญให้ไปพบกับ เอ.เค.เอ็ม. กงโกปาดไต⁹² (A.K.M. Gangopadaya) ซึ่งมีตำแหน่งเป็นรองผู้ว่าการธนาคารกลางแห่งประเทศไทยและเป็นบุคคลสำคัญท่านหนึ่งที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงการทางการเงิน

กงโกปาดไต รู้สึกประทับใจในตัวยูนุส และสัญญาว่าจะนำเรื่องการขยายโครงการของยูนุสไปเสนอในที่ประชุมที่กำลังจะจัดขึ้นกับบรรดากรรมการผู้จัดการของกลุ่มที่เรียกกันว่าธนาคารพาณิชย์แห่งชาติ ยูนุสได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมดังกล่าว โดยยืนยันให้เห็นว่าคนจนสามารถกู้เงิน ลงทุน และชำระคืนเงินกู้ได้ดีกว่าคนรวยเสียอีก เขาหวังว่าธนาคารจะรับแนวความคิดดังกล่าวไปดำเนินการต่อ อันจะทำให้เขาสามารถกลับไปทำงานสอนเต็มเวลาได้เช่นเดิม

นายธนาคารหลายคนไม่แน่ใจ มีคนหนึ่งกล่าวว่า เขาจะให้การสนับสนุนการขยายโครงการนี้ภายใต้เงื่อนไขที่ว่ายูนุสจะต้องลาออกจากมหาวิทยาลัยและโครงการนี้จะต้องดำเนินการได้ในเมืองอื่นนอกเหนือจากเมืองจิตตะกอง ยูนุส รับผิดชอบด้วยเงื่อนไขว่าเขายินดีที่จะทำเรื่องขอลาพักการสอนกับทางมหาวิทยาลัยเป็นเวลา 2 ปี หากนายธนาคารเหล่านั้นตกลงว่าเขาสามารถกลับไปทำงานสอนได้ดังเดิมเมื่อโครงการสำเร็จแล้ว และธนาคารกลางแห่งประเทศไทยนั้นจะสามารถขยายโครงการไปยังที่อื่นๆ ได้ เขาไม่ลังเลที่จะทำการทดลองโครงการเป็นระยะเวลา 2 ปีที่เมืองใดก็ได้ การประชุมจบลงโดยยังไม่มีข้อสรุป แต่กงโกปาดไตค่อยๆ ทำให้คนเหล่านี้คล้อยตามได้

ในที่ประชุมคณะกรรมการธนาคารกลางแห่งประเทศไทยมีการหยิบยกเรื่องการขยายโครงการธนาคารกรามีนขึ้นมาพูดคุย มาฟอซูล ฮุก (Mafazul Huq) ซึ่งเป็นอดีตรัฐมนตรีของรัฐบาลกลางแห่งปากีสถานได้พูดสนับสนุนแนวคิดนี้และเสนอแนะให้คณะกรรมการลงพื้นที่ไป

หมู่บ้านโซบราเพื่อเยี่ยมชมโครงการ สุก เป็นคนที่ออกจะแตกต่างจากกลุ่มคนในรัฐบาล เขาเป็นนักต่อสู้เรื่องแผนพัฒนาสหกรณ์และการเกษตรมาอย่างยาวนาน เขามักจะนั่งผ้าดงกิ⁹⁰ (longhi) พื้นบ้าน เวลาเข้าประชุมธนาคารกลางแห่งประเทศไทยที่กรุงเทพฯ และมักบอกใครต่อใครว่าตัวเองเป็นกสิกรชาวบังกลาเทศตัวจริง และอยากจะเดินทางท่องเที่ยวไปที่หมู่บ้านโซบราเพื่อถือโอกาสต้อนรับเพื่อนร่วมงานที่บ้านเกิดของเขาในเมืองมีร์ชอไร (Mirsharai) ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองจิตตะกอง การเดินทางไปหมู่บ้านโซบราจึงเกิดขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ.2521 ด้วยการสนับสนุนของสุค

คณะกรรมการของธนาคารกลางแห่งประเทศไทยหลายคน พร้อมกับกลุ่มกรรมการผู้จัดการของธนาคารชอนอตะ ธนาคารคริชิ และธนาคารโซนาลี ได้เดินทางไปยังหมู่บ้านโซบรา หลังจากที่ไปสำรวจในหลายหมู่บ้านแล้ว ได้มีการปรึกษารื้อกันในบ้านพักของยูนูส กรรมการผู้จัดการของธนาคารโซนาลีเสนอแนะให้ยูนูสเปิดสาขาทดลองในอำเภอใกล้เคียง ส่วนกรรมการผู้จัดการของธนาคารชอนอตะรู้สึกว่ายูนูสของเขาได้เริ่มทำโครงการนี้แต่ขณะนี้ไม่ค่อยได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องอะไรอีก⁹⁴ จึงประสงค์จะกลับมาทำโครงการอย่างจริงจังอีกครั้ง ส่วนอานิสซุซามอนกล่าวว่า ธนาคารคริชิมีความประสงค์อยากจะขยายความร่วมมือที่มีอยู่กับโครงการของยูนูส

ธนาคารกลางแห่งประเทศไทยเดินทางขึ้นเรือธนาคารกรามีนก่อนใคร โดยกองโกปาดโตวางบทบาทให้เป็นรูปเป็นร่างในการขยายโครงการ เขาอนุมัติงบประมาณมูลค่า 1.3 ล้านตাকা (650,000 บาท) เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการขยายโครงการซึ่งเป็นเพียงหนึ่งในสี่ที่ยูนูสขอไปแต่ก็เพียงพอสำหรับการเริ่มต้น มีการกำหนดสถานที่ตั้งโครงการอันเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านยังยากจนอยู่มากนั่นคือเมืองตังไกล์ (Tangail) ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงธากาไปทางเหนือประมาณ 70 ไมล์⁹⁵ ดังนั้น ยูนูสพร้อมด้วยอาซาดและดิปาล จึงเริ่มทำงานอย่างเป็นทางการที่ธนาคารกลางแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2522

หลังจากจัดการเรื่องต่างๆ ในกรุงธากาเสร็จสิ้นแล้ว ยูนูส อาซาดและดิปาล ได้ย้ายไปยังเมืองตังไกล์ ยูนูสเข้าทำงานและเริ่มหารือกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นถึงจำนวนของสำนักงานโครงการและสถานที่ สุกทำก็ตกลงกันว่าจะมีสำนักงานทั้งสิ้น 19 แห่ง การเจรจาหลายครั้งเกิดความยุ่งยากเนื่องจากมีหลายองค์กรเข้ามาเกี่ยวข้องในโครงการ ธนาคารกลางแห่งประเทศไทยให้เงินทุนสำหรับส่วนของสำนักงานใหญ่ ในขณะที่อีก 6 ธนาคาร รวมถึงธนาคารชอนอตะ ธนาคารคริชิ และธนาคารโซนาลี ต่างก็รับเป็นผู้ดูแลสำนักงานโครงการธนาคารละ 3 แห่ง ส่วนอีกธนาคารรับจะดูแลสำนักงาน 1 แห่ง ต่อมา มีหน่วยงานแห่งหนึ่งจากองค์การสหประชาชาติเข้าไปมีส่วนร่วมและทำเรื่องต่างๆ ให้ยุ่งยากมากขึ้น บางอย่างก็หยุ่มหยุิมเช่นวิธีเขียนป้ายของสำนักงาน

ใหญ่กว่า “กรามีนแบงค์ โปริโกลโป”⁶: โครงการของธนาคารกลางแห่งประเทศไทย”
หรือจะใช้ข้อความว่า “ธนาคารกลางแห่งประเทศไทย: กรามีนแบงค์ โปริโกลโป” ก็ยังเป็น
เรื่องได้

คำอธิบายประกอบการแปล

1. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะควบ sh ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ซ” สระ u ถ่ายทอดเป็น “อุ” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“เชค มุจิบ”**
2. ปรับเป็นพุทธศักราช เพื่อความสะดวกแก่ผู้อ่านคนไทยในการนึกภาพลำดับเหตุการณ์
3. ผู้แปลศึกษาจากประวัติศาสตร์ พบว่า เชค มุจิบ เป็นผู้เรียกร้องเสรีภาพให้แก่ปากีสถาน ตะวันออก จนกระทั่งปากีสถานตะวันออกสามารถแยกตัวจากปากีสถานตะวันตก เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2514 โดยใช้ชื่อว่า สาธารณรัฐประชาชนบังกลาเทศ ดังนั้นผู้แปลจึงแปลว่า **“บิดาผู้ก่อตั้งประเทศบังกลาเทศ”**
4. เชค มุจิบ เป็นผู้นำทางการเมืองชาวเบงกาลี ซึ่งเป็นผู้ประกาศอิสรภาพของสาธารณรัฐประชาชนบังกลาเทศ (เดิมคือปากีสถานตะวันออก) เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2514 หลังจากที่ไม่สามารถเจรจากับทางนักการเมืองฝ่ายปากีสถานตะวันตก (ปัจจุบันคือ ปากีสถาน) ในเรื่องที่รัฐบาลปากีสถานตะวันตกพยายามจะเข้ามามีอำนาจครอบงำปากีสถานตะวันออก แต่หลังจากที่ประกาศอิสรภาพแล้ว เชค มุจิบ กลับไม่สามารถทำให้ประชาชนชาวบังกลาเทศมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ในปีพ.ศ.2517 เกิดภาวะข้าวยากหามาแพงและความอดอยากในบังกลาเทศเป็นอย่างมาก ในที่สุด ปีพ.ศ.2518 มุจิบก็ถูกลอบสังหารโดยนายทหารระดับสูง
5. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะควบ kh ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ค” พยัญชนะ k ถ่ายทอดเป็น “ก” พยัญชนะ t ถ่ายทอดเป็น “ต” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“คอนโดกา มุสตัด”**
6. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า สระ a ถ่ายทอดเสียงเป็น

อักษร “อา” สระ u ถ่ายทอดเป็น “อุ” พยัญชนะควบ ch ถ่ายทอดเป็น “ช” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น “**มาฮาบอบ อลัม ซาซี**”

7. ตำแหน่งเทียบได้กับ เสนาธิการประจำทำเนียบขาวในสหรัฐอเมริกา (เชิงอรรถจากต้นฉบับ)
8. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ s ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ซ” สระควบ ir ถ่ายทอดเป็น “อีร์” สระ a ถ่ายทอดเป็น “ออ” สำหรับชื่อประเทศ ใช้หลักของราชบัณฑิตยสถานเรื่องการสะกดชื่อประเทศ โดยสะกดว่า “บังกลาเทศ” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น “**ซอนีร์วอร์ บังกลาเทศ**”
9. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “self-reliance” หมายถึง ความสามารถของคนที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่เป็นภาระคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิต เป็นสภาวะทางกายที่สอดคล้องกับสภาวะจิตที่เป็นอิสระ มีความพึงพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจ (เสรี พงศ์พิศ, 2547, น.17)
10. ผู้แปลทำความเข้าใจบริบทก่อนหน้า จึงแปลคำว่า **this action** แบบอธิบายความด้วยข้อความว่า **การถูกตัดความช่วยเหลือ**
11. อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยต่อมาเปิดเผยว่าประเทศบังกลาเทศยังมีอาหารอยู่เป็นจำนวนมาก แม้ว่าสหรัฐอเมริกาจะตัดความช่วยเหลือ ข้อเท็จจริงที่พบคือสภาวะความอดอยากเกิดขึ้นทันทีหลังฤดูเก็บเกี่ยวที่ได้ผลผลิตสูงเป็นประวัติการณ ความจริงแล้ว สาเหตุที่แท้จริงของความอดอยากในประเทศเกิดจากระบบการจัดสรรที่มีไม่เพียงพอ (เชิงอรรถจากต้นฉบับ)
12. สำนวน “be conspicuous by their presence” ผู้แปลแปลแบบถอดความว่า “**ปรากฏตัวเห็นเด่นชัดในที่ประชุม**”
13. คำว่า “paper” ในบริบทนี้หมายถึง “piece of writing on a specialist subject” (Oxford

Collocations, 2002, p.551) ดังนั้นผู้แปลจึงแปลคำว่า “deliver” ว่า “นำเสนอ” ดังนั้น “delivered a paper” ในบริบทนี้ ผู้แปลจึงแปลว่า **นำเสนอแนวคิด**

14. ผู้แปลปรับจากวลีเป็นประโยค วลีในต้นฉบับคือ “In his presentation, . . .” ปรับเป็นประโยค ว่า **ยูนุสนำเสนอกรอบความคิดเชิงทฤษฎีโดย . . .**
15. ผู้แปลทำความเข้าใจบริบทก่อนหน้า จึงแปลคำว่า “independence” แบบอธิบายความด้วยข้อความว่า **สามารถพึ่งตนเองได้**
16. ผู้แปลทำความเข้าใจบริบทก่อนหน้า จึงแปลคำว่า top down แบบอธิบายความด้วยข้อความว่า **ระดับชนชั้นปกครองลงสู่ประชาชน** และแปลคำว่า bottom up แบบอธิบายความด้วยข้อความว่า **ประชาชนขึ้นไประดับชนชั้นปกครอง**
17. ผู้แปลปรับจากวลีเป็นประโยค วลีในต้นฉบับคือ “To illustrate his point . . .” ปรับเป็นประโยคว่า **ยูนุสอธิบายประเด็นนี้ด้วยการ . . .**
18. ปรับประโยคกรรมวาจกเป็นกรรตุวาจก โดยเน้นที่ผู้ถูกกระทำ ประโยคในต้นฉบับคือ “Goals and strategies, Yunus went on to assert, must be broken down to the family and village level, . . .” ผู้แปลแปลว่า **การวางเป้าหมายและกลยุทธ์ต่างๆ จะต้องมีการลงรายละเอียดไปจนถึงระดับครอบครัวและระดับหมู่บ้าน . . .**
19. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ g ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ก” พยัญชนะ s ถ่ายทอดเป็น “ซ” พยัญชนะ k ถ่ายทอดเป็น “ก” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“กราม ซอการ์”**
20. ผู้แปลเรียงลำดับประโยคที่เป็นเหตุ แต่ความคิดของยูนุสได้รับการตอบจากคนส่วนใหญ่ในที่ประชุม ให้นำหน้าประโยค เขาจึงลงจากเวทีแล้วมานั่งฟัง ที่เป็นผล

21. มาจากต้นฉบับว่า “After taking over, Zia discussed the matter with Yunus . . .” ผู้แปลเปลี่ยนจากบุพบทวลีเป็นประโยคโดยแปลว่า **นายพลเซียร์ได้หารือเรื่องการปกครองระดับหมู่บ้านกับยูนุสหลังจากที่เขาได้เข้ามาปกครองประเทศแล้ว . . .** เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย
22. ปรับประโยคกรรมวาจกเป็นกรรตุวาจก ด้วยการใช้คำว่า **ได้รับ** เนื่องจากเป็นประโยคที่มีความหมายในทางดี
23. มาจากต้นฉบับว่า “After presenting his paper titled “Institutional Framework for Swanirvar Bangladesh,” . . .” ผู้แปลเปลี่ยนจากบุพบทวลีเป็นประโยคโดยแปลว่า **เมื่อยูนุสนำเสนอ “กรอบความคิดเกี่ยวกับสถาบันตามแนวคิดซอનીร์วอร์ บังกลาเทศ” เสร็จสิ้นลง . . .** เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย
24. ภาษาต้นฉบับคือคำว่า “village minister” แปลตรงตัวว่า “ผู้ปกครองสูงสุดในระดับหมู่บ้าน” ผู้แปลปรับบทแปลด้วยการใช้คำแทนที่มีวัฒนธรรมไทย (cultural substitution) โดยใช้คำว่า **ผู้ใหญ่บ้าน** หมายถึง ผู้ปกครองราษฎรในหมู่บ้าน (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 393) ในขณะที่ **กำนัน** จะหมายถึง ผู้ปกครองราษฎรในตำบล (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 393)
25. วลี “like groping in the dark” เป็นอุปมา (simile) เนื่องจากมีคำว่า “like” นำหน้าสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบ การแปลในที่นี้ ผู้แปลเปรียบเทียบโดยใช้สิ่งเดียวกันกับต้นฉบับก็คือ “ความมืด” เนื่องจากมีนัยความหมายเหมือนกัน ดังนั้นจึงแปลว่า **เหมือนการคลำหาหนทางในความมืด**
26. ผู้แปลปรับบทแปลโดยเติมข้อความว่า **แต่ไม่เท่ากับศูนย์** เพื่อขยายความข้อความว่า **เกือบเท่ากับศูนย์** เพื่อให้เกิดความชัดเจน นอกจากนี้ผู้แปลทำรูปอักษรเป็นตัวหนาเพื่อเป็นการเน้นข้อความนี้อีกส่วนหนึ่ง
27. ผู้แปลปรับบทแปลโดยเติมข้อความว่า **ซึ่งไม่เท่ากับศูนย์** เพื่อขยายความข้อความว่า **ก็จะได้เป็นจำนวนจริงบวกที่มีค่ามากขึ้น** เพื่อย้ำความชัดเจนอีกครั้งจากประโยคก่อนหน้า ที่ยูนุสอธิบายเรื่องค่าของคนจนเป็นตัวเลขให้ในที่ประชุมฟัง

28. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ t ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ต” สระควบ eh ถ่ายทอดเป็น “เอห์” พยัญชนะควบ bha ถ่ายทอดเป็น “บ” พยัญชนะ g ถ่ายทอดเป็น “ก” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น “**เตห์บากา**”
29. คำว่า Tehbhaga (อ่านว่า เตห์บากา) Teh หมายถึง Three (สาม), bhaga หมายถึง Part (ส่วน, ฝ่าย) เป็นแนวคิดที่ยุทธคิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินที่ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่จากโครงการบ่อน้ำบาดาลเพื่อการชลประทานที่รัฐให้งบประมาณ ตามแนวคิดเรื่องเตห์บากา มีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง 3 ฝ่ายด้วยกัน ฝ่ายที่ 1 คือเจ้าของที่ดิน ฝ่ายที่ 2 เกษตรกร และฝ่ายที่ 3 คือตัวยุทธเองในฐานะคนบริหารจัดการ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแก้ปัญหาจากการที่คนคนเดียวอาจไม่มีความพร้อมในทุกด้านหรือไม่สามารถแบกรับต้นทุนได้ โดยทั้ง 3 ฝ่ายทำงานร่วมกันและเมื่อได้ผลผลิตทางการเกษตรก็ต้องแบ่งให้ทุกฝ่ายเป็น 3 ส่วนเท่าๆ กัน มุฮัมหมัด ยุทธได้รับรางวัล President's Award จากแนวคิดดังกล่าว เมื่อปีพ.ศ. 2520
30. เป็นการทำความเข้าใจต้นฉบับ กล่าวคือ ช่วงเริ่มต้นของการทำโครงการบ่อน้ำบาดาลเตห์บากา ชาวนาเจ้าของที่ดินคัดค้านเรื่องการแบ่งผลผลิตทางการเกษตรจำนวนหนึ่งในสามให้กับยุทธ โดยเห็นว่ายุทธน่าจะมีส่วนแบ่งเพียงหนึ่งในหกส่วน หรือไม่ควรมีส่วนแบ่งเลยเนื่องจากเป็นเจ้าของที่จากมหาวิทยาลัยของรัฐ นอกจากนี้ ชาวนาเจ้าของที่ดินไม่ต้องการที่จะรับความเสี่ยงใดๆ ที่อาจเกิดขึ้นด้วย แต่ภายหลังปรากฏว่าผลลัพธ์ที่ได้จากการปฏิบัติตามแนวคิดนี้เป็นที่น่าประทับใจ ผลผลิตทางการเกษตรมีมากขึ้น ชาวนาเจ้าของที่ดินจึงตอบรับแนวคิดเรื่องเตห์บากาในการทำการเกษตรต่อไป
31. ต้นฉบับมีประธานคือ it ผู้แปลปรับโดยใส่ประธานเป็นคน และทำการปรับประโยคกรรมจากเป็นกรรตุวาจก จึงแปลเป็น **สิ่งที่ยุทธและเพื่อนตั้งใจจะทำในอนาคตก็คือ . . .**
32. ถ่ายทอดตัวอักษรจากการฟังการออกเสียงและยืนยันอีกครั้งโดยเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศว่า พยัญชนะ j ออกเสียงเป็น “z” ในภาษาอังกฤษ และตามหลักเกณฑ์การทับศัพท์ของราชบัณฑิตยสถาน พยัญชนะ “z” ถ่ายทอดเป็น “ซ” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น “**ไซบรา**” (Toufique Hasan, personal communication [interview and email], March 23, 2009)

33. คำคุณศัพท์ “backbreaking” แปลว่า “needing a lot of hard physical effort and very tiring” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ปราชญ์ร่วมกับคำนาม “work” ผู้แปลเลือกคำแปลโดยคำนึงถึงคำปราชญ์ร่วมในภาษาไทย จึงแปลว่า **“การทำงานแบบหลังขดหลังแข็ง”** คำว่า “หลังขดหลังแข็ง” หมายถึง “ยึดหลังไม่ค่อยได้เพราะต้องก้มหลังนาน” (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 159)
34. ผู้แปลตีความจากบริบทก่อนหน้าซึ่งกล่าวถึงความสำเร็จของโครงการเทอร์บาากาที่ยูนูสคิดขึ้น และได้รับรางวัล President’s Award ในปีพ.ศ.2520 ผู้แปลจึงตีความว่า **ยูนูสไม่ใช่คนประเภทที่จะหลงใหลได้ปลื้มกับความสำเร็จเพียงครั้งเดียว**
35. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า สระควบ eh ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “เอห์” พยัญชนะ p ถ่ายทอดเป็น “ป” สระ u ถ่ายทอดเป็น “อุ” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“ฟาเตห์ปู้ร์”**
36. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ p ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ป” สระ u ถ่ายทอดเป็น “อุ” สระควบ ah ถ่ายทอดเป็น “เอาะห์” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“ปู้ร์เตอะห์”**
37. หมายถึง ผ้าม่าน หรือ ผ้าคลุมหน้า (เชิงอรรถจากต้นฉบับ) ผู้แปลอธิบายเพิ่มเติมด้วยภาพดังนี้

ภาพที่ 2

ปู้ร์เตอะห์ (purdah ผ้าคลุมหน้า)

38. วลีในต้นฉบับคือ “After several weeks of talking with poor men and women, . . .” ผู้แปลปรับเป็นประโยคว่า **“หลังจากที่ยูเนสโคได้คุยกับคนยากจนทั้งชายและหญิงอยู่สองสามสัปดาห์ . . .”**
39. คำนวน to live from hand-to-mouth แปลว่า ใช้ชีวิตมีกินไปวันๆ พอไม่ออดตาย ไม่มีเหลือเก็บ (แสงชัย สุนทรวัฒน์, 2539, น. 23) เมื่อพิจารณาสำนวนในภาษาไทย พบว่าสำนวนที่สามารถเทียบเคียงได้คือ **หาเช้ากินค่ำ** ซึ่งมีความหมายว่า ได้มาพอประทังชีวิตไปวันหนึ่งๆ (นพวรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 793) ผู้แปลจึงแปลสำนวน “hand-to-mouth” ด้วยสำนวนไทยว่า **หาเช้ากินค่ำ**
40. ปรับประโยคกรรมวาจกเป็นกรรตุวาจก โดยเน้นที่ผู้ถูกกระทำ ในที่นี้คือ **พวกเขา** แล้วตามด้วยคำกริยา
41. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน มาจากต้นฉบับคำว่า “middleman” แปลว่า **คนกลาง** หมายถึง นักธุรกิจหรือบริษัทซึ่งทำหน้าที่จัดจำหน่ายโดยนำสินค้าจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภค คนกลางมีความสำคัญในการซื้อสินค้าในปริมาณมาก เก็บรักษาไว้ในคลังสินค้า และทำการจัดส่งหรือขายให้ผู้บริโภคโดยเป็นผู้ลงทุนทั้งหมด (สฤณีดิคุณ กิตติยากร, ม.ร.ว., 2546, น. 297)
42. ค่าจ้าง หรือ ค่าตอบแทนของปัจจัยการผลิตประเภทแรงงาน แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ
 1. **ค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน** หมายถึงจำนวนเงินที่แรงงานได้รับเป็นค่าตอบแทนการให้บริการในการผลิตสินค้าและบริการ
 2. **ค่าจ้างที่แท้จริง** หมายถึงจำนวนสินค้าและบริการที่ซื้อได้ด้วยค่าจ้างที่เป็นตัวเงินที่แรงงานได้รับ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อำนาจซื้อของค่าจ้างที่เป็นตัวเงินนั้น ดังนั้น ในกรณีที่ราคาของสินค้าและบริการเพิ่มขึ้นในอัตราที่เร็วกว่าการเพิ่มขึ้นของค่าจ้างที่เป็นตัวเงิน จึงหมายความว่า **ค่าจ้างที่แท้จริง** ลดลงนั่นเอง (นิตินันท์ นवलแหยม และคณะ, 2550)
43. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ t ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “ต” พยัญชนะ k ถ่ายทอดเป็น “ก” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“ตากา”**

44. ผู้แปลคงรูปแบบตามต้นฉบับ โดยคงค่าเงินตากาเทียบกับค่าเงินอีกสกุลหนึ่ง ซึ่งในต้นฉบับคือสกุลเงินดอลลาร์สหรัฐ อย่างไรก็ตามผู้แปลได้เปลี่ยนจากสกุลเงินดอลลาร์สหรัฐเป็นเงินบาทแทนเนื่องจากเป็นบทแปลสำหรับผู้อ่านคนไทย ทั้งนี้เป็นการเปรียบเทียบค่าเงินเพียง 2 สกุล เพื่อป้องกันความสับสนในกรณีที่ต้องเทียบถึง 3 สกุลเงิน อนึ่ง อัตราแลกเปลี่ยน ณ วันที่ 23 มีนาคม 2552 เงิน 1 ตากา มีค่าเท่ากับ 0.50 บาท
45. ผู้แปลทำความเข้าใจบริบทก่อนหน้า จึงแปลคำว่า this type of arrangement แบบอธิบายความด้วยข้อความว่า **เข้าข่ายที่จะต้องขอยืมเงินจากคนกลางแล้วไม่มีโอกาสได้รับคำตอบที่เหมาะสมจากการทำงาน**
46. ประโยคในต้นฉบับกล่าวว่า “Yunus was flabbergasted” หากแปลตรงตัวว่า “ยูนุสตกใจอย่างมาก” จะไม่สามารถเข้าใจได้อย่างชัดเจน ผู้แปลจึงตีความจากบริบทก่อนหน้าแล้วเพิ่มประโยค โดยแปลว่า **การที่พวกเขามีรายได้เพียง 25 สตางค์ต่อวันเป็นเรื่องที่ทำให้ยูนุสพูดไม่ออก**
47. คำคุณศัพท์ “ghastly” แปลว่า “unpleasant and shocking; extremely bad” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ปรากฏร่วมกับคำนาม “exploitation” เมื่อคำนึงถึงคำปรากฏร่วมภาษาไทย คำแปลว่า “การเอาเปรียบอย่างน่ากลัว” นั้นไม่เหมาะสม ผู้แปลจึงแปลว่า **การเอาเปรียบอย่างสุดเล็ดสุดเนื่อ** คำว่า **สุดเล็ดสุดเนื่อ** หมายถึง “เรียกเอาราคาหรือดอกเบียเกินสมควร” (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 800)
48. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “collateral” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **หลักประกัน (เงินกู้)** (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549, น. 54) ผู้แปลปรับคำตามที่เป็นที่นิยมของผู้ที่อยู่ในวงการทางการเงิน โดยแปลว่า **หลักทรัพย์ค้ำประกัน**
49. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ พบว่า มีข้อมูลขัดแย้งกัน กล่าวคือ อักษรควบ ch จากการฟังการออกเสียง เป็นเสียง จ ในขณะที่ข้อมูลจากเว็บไซต์เป็นเสียง ช ข้อมูลจากภาษาสันสกฤต เป็นเสียง ฉ อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก Chittagong เป็นชื่อเมือง ทำให้ผู้

แปลสามารถหาข้อมูลเสริมได้มากขึ้น ข้อมูลที่ผู้แปลพบคือชื่อเมือง Chittagong ที่เขียนเป็นอักษรเบงกาลีว่า **চট্টগ্রাম** ซึ่งตัวอักษร **চ** เทียบเสียงได้เป็นตัวอักษร “จ” ซึ่งสอดคล้องกับการออกเสียงโดยทางสถานทูต จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“จิตตะกอง”**

50. ต้นฉบับคำว่า “he” ผู้แปลปรับบทแปลโดยเติมคำว่า **นี่แหละ** หลังคำว่า **เขา** เพื่อเน้นให้เกิดความชัดเจนว่าไม่ใช่คนอื่นแต่เป็นตัวเขา (ยูนุส) ที่จะเป็นผู้ค้าประกันเงินกู้ทั้งหมดให้คนยากจน
51. สำนวน “first and foremost” แปลว่า more than anything else (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ผู้แปลจึงแปลว่า **สิ่งสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด**
52. ผู้แปลปรับจากวลีเป็นประโยค วลีในต้นฉบับคือ “To his dismay” เป็นประโยคว่า **สิ่งนี้เองที่ทำให้ยูนุสเกิดความผิดหวัง** เพื่อความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย
53. มาจากต้นฉบับว่า “one” ผู้แปลตีความจากบริบทใกล้เคียงจึงแปลเป็นคำว่า “โมนิกา”
54. มาจากต้นฉบับว่า “the other” ผู้แปลตีความจากบริบทใกล้เคียงจึงแปลเป็นคำว่า “ธนาคารกรามีน”
55. ผู้แปลปรับจากวลีเป็นประโยค วลีในต้นฉบับคือ “In his quiet moments, . . .” แปลเป็นประโยคว่า **เวลาที่ยูนุสนั่งคิดอะไรเงียบๆ . . .** เพื่อความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย
56. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “yield” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **ผลตอบแทน** (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549, น. 302) ผู้แปลปรับระดับคำให้เป็นแบบกึ่งแบบแผนเพื่อสอดคล้องกับบริบทโดยแปลว่า **“รายรับ”**
57. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “installment” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **การผ่อนชำระ** ผู้แปลปรับบทแปลให้เป็นแบบกึ่งทางกลางโดยแปลว่า **“ค่างวด”**
58. เป็นการทำความเข้าใจต้นฉบับ จากข้อมูลของธนาคารกรามีนในปัจจุบัน อาชีพเลี้ยงวัว ขั้บรถลาก และทำข้าวพอง จัดอยู่ในอาชีพขายนิยม 25 อันดับแรกของเกือบ 500 อาชีพที่

ผู้กู้เงินนำเงินไปลงทุน ทั้งนี้อาชีพต่างๆ ที่ผู้กู้เงินนำไปลงทุนแบ่งออกได้เป็น 7 ประเภทได้แก่

1. กระบวนการและการผลิต
2. การเกษตรและป่าไม้
3. ปศุสัตว์และการประมง
4. บริการ
5. ค้าขาย
6. หาบเร่
7. ร้านค้า

59. 100 ปอยซา มีค่าเท่ากับ 1 ตากกา (เชิงอรรถจากต้นฉบับ)

60. ผู้แปลเพิ่มข้อความเพื่อให้เกิดความชัดเจน โดยเพิ่มประโยค “แทนที่จะไปอิงกับความสามารถในการออมของผู้ที่ยากจนที่สุดในกลุ่ม” เป็นการบอกให้ทราบว่า ยูнусเปลี่ยนมาใช้วิธีอีกรูปแบบหนึ่งแทนของเดิม

61. มาจากต้นฉบับว่า “In explaining to borrowers the rationale for the group tax, Yunus . . .” ผู้แปลเปลี่ยนจากบุพบทวลีเป็นประโยคโดยแปลว่า **ยูнусอธิบายพื้นฐานหลักการและเหตุผลเรื่องภาษีกลุ่มให้ผู้กู้เงินได้เข้าใจด้วยการ . . .** เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย

62. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า สระ u ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “อุ” พยัญชนะ t ถ่ายทอดเป็น “ต” พยัญชนะควบ ch ถ่ายทอดเป็น “ช” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“มุสติ ซาล”**

63. คำนวน “save/keep money for a rainy day” แปลว่า “to save money for a time when it might be needed unexpectedly” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ผู้แปลแปลคำนวน “for a rainy day” แบบถอดความเป็นข้อความว่า **“ในเวลาที่ยัดสน”**

64. เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมย (metaphor) ซึ่งเปรียบตามหลักสากล (universal) ในต้นฉบับใช้คำว่า “cushion” แปลว่า “เบาะ” ซึ่งเป็นการเปรียบกับการบรรเทาผลกระทบ ผู้แปลปรับคำเป็นคำว่า **“ข้าวสารอง”** เพื่อให้สอดคล้องกับบริบท

65. มาจากต้นฉบับคำว่า “the new project” ผู้แปลเพิ่มคำอธิบายสั้นๆ เพื่อขยายความให้ชัดเจน

โดยแปลว่า **โครงการใหม่ที่ทำให้คนยากจนมีโอกาสได้กู้เงิน** เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ

66. มาจากต้นฉบับคำว่า “owner-driver” ผู้แปลปรับจากนามวลีเป็นประโยคสั้นๆ ว่า **“เจ้าของของตัวเอง”** ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความเป็นจริงว่าประโยคนี้อาจจะไปปรากฏอยู่ที่บริเวณด้านหลังของรถลาก จึงแปลให้กระชับและน่าสนใจ
67. ผู้แปลเพิ่มคำว่า **“แต่”** หลังอนุประโยคที่ขึ้นต้นด้วย **“แม้ว่า”** ในขณะที่ภาษาอังกฤษจะไม่มีคำว่า **“but”** หลังอนุประโยคที่ขึ้นต้นด้วย **“even though”**
68. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า **“capital”** ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **ทุน** (ราชบัณฑิตยสถาน, 2549, น. 46)
69. คำว่า **call** ในประโยคนี้ แปลว่า การเยี่ยมเยียน(visit) หรือ การพบ ในภาษาอังกฤษ คำว่า **paid** สามารถอยู่ร่วมกับ **call** ได้ ในขณะที่ภาษาไทยคำว่า **จ่าย** ไม่อาจอยู่ร่วมกับ **การพบ** ได้ ผู้แปลจึงต้องปรับบทแปลให้เกิดความเป็นธรรมชาติในภาษาไทย โดยแปลว่า **เข้าพบ** ซึ่งหมายถึง **“ไปหาบุคคลสำคัญ”** (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 213)
70. ผู้แปลปรับระเบียบวิธีเรียงคำในประโยค โดยสลับตำแหน่งของกรรมรอง ต้นฉบับกล่าวว่า **“The professor had planned on briefing his host about the progress of his project,...”** ผู้แปลสลับตำแหน่งของคำว่า **his host** โดยบทแปลคือ **ยูนุสตั้งใจว่าจะเล่าเรื่องความคืบหน้าของโครงการให้เงินกู้แก่คนยากจนที่ดูแลอยู่อย่างย่อๆ ให้กับอานิสซุซซามอนทราบ . . .**
71. สำนวน **“at sb's disposal”** (formal) แปลว่า **“available to be used by someone”** ผู้แปลแปลโดยการถอดความเป็นคำว่า **“มอบอำนาจเบ็ดเสร็จ”** คำว่า **เบ็ดเสร็จ** หมายถึง **“รวมหมดหลายอย่างต่างๆ กัน”** (นววรรณ พันธุเมธา, 2549, น. 476) ประกอบกับบริบทที่ตามมาว่า **ยูนุสจะสามารถวางกฎ และตัดสินใจอะไรหลายๆ เรื่องได้**
72. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า พยัญชนะ **p** ถ่ายทอด

เสียงเป็นอักษร “ป” สระ o ถ่ายทอดเป็น “โ” พยัญชนะควบ kh ถ่ายทอดเป็น “ค” สระ a ถ่ายทอดเป็น “อา” สระ u ถ่ายทอดเป็น “อุ” พยัญชนะ g ถ่ายทอดเป็น “ก” พยัญชนะควบ sh ถ่ายทอดเป็น “ช” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“ไปริคคามูลค กรามิน ซาคา”**

73. ปรับคำโดยใช้ความหมายที่อ่อนกว่า (less expressive meaning) ต้นฉบับคือคำว่า “enjoying a high degree of independence” ผู้แปลแปลว่า **ทำอะไรได้อย่างอิสระค่อนข้างมากทีเดียว**
74. สำนวน “at a snail’s pace” แปลว่า “extremely slowly” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ผู้แปลจึงแปลแบบถอดความเป็น **“ช้ามาก”**
75. ผู้แปลปรับระเบียบวิธีเรียงคำในประโยค โดยปรับตำแหน่งของประธานและคำวิเศษณ์ที่บอกเวลา ต้นฉบับกล่าวว่า **“Within two months, more loans were made under this format than had been made during 15 months with Janata Bank.”** ผู้แปลแปลว่า **ด้วยการบริหารจัดการในรูปแบบที่ยูนูสมิอำนาจตัดสินใจทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างเต็มที่นี้ ทำให้ตัวเลขการปล่อยเงินกู้โดยธนาคารคริทายในระยะเวลาเพียง 2 เดือนนั้นมีมากกว่าตัวเลขการปล่อยเงินกู้โดยธนาคารชอนอตะในช่วงเวลา 15 เดือน**
76. มาจากต้นฉบับว่า “Yunus was forced...” ผู้แปลปรับประโยคกรรมวาจกเป็นกรรมตุจก โดยเน้นที่ผู้ถูกกระทำ ในที่นี้คือ **ยูนูส** แล้วตามด้วยคำกริยา เป็นบทแปลว่า **ยูนูสก็ต้องเริ่มจัดทำฎระเบียบต่างๆ ให้เป็นรูปเป็นร่าง . . .**
77. ผู้แปลใช้ข้อมูลจากเว็บไซต์เรื่องการถอดอักษรเบงกาลีเป็นอักษรไทย รวมถึงข้อมูลจากหนังสือเรื่องภาษาสันสกฤต ประกอบกับการตรวจสอบความถูกต้องของการถ่ายตัวอักษร โดยฟังการออกเสียงจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ สรุปได้ว่า สระ i ถ่ายทอดเสียงเป็นอักษร “อิ” พยัญชนะควบ dh ถ่ายทอดเป็น “ค” จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“บิติมาลา”**
78. ต้นฉบับคือคำว่า “constitution” แปลตรงตัวว่า **“รัฐธรรมนูญ”** หมายถึง **“กฎหมายว่าด้วยระเบียบการปกครองประเทศ”** (นวรรธ พันธุเมธา, 2549, น. 395) แต่ในบริบทเป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎระเบียบในองค์กร ผู้แปลจึงปรับบทแปลด้วยการใช้คำที่กว้างกว่าจึงใช้คำว่า

ข้อบังคับสูงสุด

79. มาจากต้นฉบับว่า “. . . , a more flexible formula was agreed upon . . .” ผู้แปลปรับประโยคกรรมวาจกเป็นกรรตุวาจก โดยเน้นที่ผู้ถูกกระทำ ในที่นี้คือคำว่า สูตรที่ยืดหยุ่น จึงแปลว่า **จึงแก้ไขด้วยการใช้สูตรที่ยืดหยุ่นมากขึ้น**
80. ผู้แปลเทียบหน่วยวัดพื้นที่ระหว่างเอเคอร์กับตารางวาซึ่งเป็นหน่วยวัดพื้นที่ของไทย โดยพื้นที่ 1 เอเคอร์ เท่ากับ 1,012 ตารางวา ดังนั้น พื้นที่สี่ในสิบของ 1 เอเคอร์ เท่ากับประมาณ 405 ตารางวา ผู้แปลใช้วิธีใส่ข้อมูลในวงเล็บเพื่ออธิบายสั้นๆ
81. ผู้แปลตีความคำว่า “it” โดยแปลเป็นคำว่า **ที่ดินส่วนนั้น** เพื่อความชัดเจนมากขึ้น
82. ผู้แปลตีความคำว่า “it” โดยแปลเป็นคำว่า **ที่ดินที่ไปเพาะปลูกส่วนนั้น** เพื่อความชัดเจนมากขึ้น
83. ที่ดินแบ่งออกเป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ 1.ที่ดินคุณภาพสูง มีสภาพของเนื้อดินที่ดี 2.ที่ดินคุณภาพปานกลาง มีเนื้อดินเป็นกลุ่มขนาดทราย (sand) ซึ่งอนุภาคดินอยู่ในช่วง 0.02 – 2.00 มิลลิเมตร สามารถมองเห็นได้โดยทั่วไป หรือเป็นที่ดินที่มีเนื้อดินในกลุ่มขนาดดินเหนียว (clay) ซึ่งอนุภาคดินอยู่ในช่วง 0.002 มิลลิเมตร ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเปล่า 3. ที่ดินคุณภาพต่ำ เป็นที่ดินที่อยู่ตามหุบเขา เทือกเขา หรือเป็นที่ราบลุ่มที่มีระบบระบายน้ำที่ไม่ดี
84. เป็นการทำความเข้าใจต้นฉบับ ปัจจุบัน มีผู้กู้เงินจากธนาคารพาณิชย์ประมาณร้อยละ 95 ที่เป็นผู้หญิง การที่ผู้นุสสนับสนุนให้ผู้หญิงเป็นผู้กู้เงินเนื่องจากว่าอัตราการชำระคืนเงินกู้ของผู้หญิงดีกว่าผู้ชาย อีกทั้งผู้หญิงในสังคมบังกลาเทศถือเป็นกลุ่มคนที่ได้รับโอกาสทางสังคมน้อยกว่าเพศชาย (Toufique Hasan, personal communication [interview], March 23, 2009)
85. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “pay off” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **ชำระหนี้ทั้งหมด** (สถษติคุณ กิตติยากร, ม.ร.ว., 2546, น. 338)

86. ผู้แปลปรับบทด้วยการเติมคำอธิบายสั้นๆ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น ต้นฉบับกล่าวว่า “This time she was bold.” หากแปลตรงตัวว่า **ครั้งนี้เธอมั่นใจมากขึ้น** ผู้อ่านอาจจะไม่ทราบว่าเธอมั่นใจเกี่ยวกับอะไร ผู้แปลจึงเพิ่มข้อความว่า **ในความสามารถชำระคืนเงินกู้ของตัวเอง** เพื่อความชัดเจน
87. อัตราของตลาด หมายถึง อัตราดอกเบี้ยที่ปรากฏอยู่ ณ เวลาใดเวลาหนึ่ง
(InvestorWords.com, n.d.)
88. ผู้แปลปรับบทด้วยการเติมคำอธิบายสั้นๆ กล่าวคือเพิ่มข้อความว่า **ที่ทำให้โครงการไม่ขาดทุน** เพื่อขยายความคำว่า **อัตราคืนทุน** และเพิ่มข้อความว่า **ที่แสวงหากำไร** เพื่อขยายความคำว่า **อัตราดอกเบี้ย** โดยทำตัวหนาเพื่อเป็นการเน้นอีกส่วนหนึ่ง
89. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “default” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **ผิดนัด(ชำระหนี้)**
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2549, น. 73)
90. เป็นศัพท์เฉพาะด้าน คำว่า “principal” ในบริบทเชิงเศรษฐศาสตร์แปลว่า **เงินต้น** หมายถึง จำนวนเงินให้กู้เพื่อดอกเบี้ยโดยไม่รวมตัวดอกเบี้ย (สฤชติคุณ กิตติยากร, ม.ร.ว., 2546, น. 351)
91. สำนวน “on the spot” แปลว่า “immediately”
92. ถ่ายทอดตัวอักษรจากการฟังการออกเสียงและคำแนะนำของเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ ประกอบกับหลักการทับศัพท์ตามราชบัณฑิตยสถาน กล่าวคือ ตัวย่อชื่อบุคคล ให้เขียนโดยใส่จุดและเว้นช่องไฟระหว่างชื่อกับนามสกุล ส่วนคำว่า Gangopadaya ผู้แปลยึดตามคำแนะนำของเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ ซึ่งได้กล่าวว่า โดยปกติถ้าคำนี้อ่านตามภาษาอังกฤษ ก็จะออกเสียงเป็น **กองโกปาดายา** แต่ในภาษาเบงกาลีแล้ว คำนี้จะออกเสียงเป็น **กองโกปาดไต** (Toufique Hasan, personal communication [interview], March 23, 2009)
93. การแต่งกายเป็นลักษณะเดียวกับที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการเกษตรของสหรัฐอเมริกาใส่

เวลาเข้าประชุมคณะรัฐมนตรี (เชิงอรรถจากต้นฉบับ) ผ้าลงก็มีลักษณะเหมือนผ้าใส่รงของไทย ผู้แปลอธิบายเพิ่มเติมด้วยภาพประกอบดังนี้

ภาพที่ 3

ผ้าลงกิ (longhi)

94. สำนวน “out of the picture” แปลว่า “not important to or not involved in a situation” (Cambridge Advanced Learner’s Dictionary, 2003) ผู้แปลจึงแปลแบบถอดความเป็น **“ไม่ค่อยได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับอะไรอีก”**
95. ผู้แปลปรับบทแปลโดยการเรียบเรียงใหม่ จากภาษาต้นฉบับ “some 70 miles north of Dhaka” หรือ ระยะทาง+ทิศ+สถานที่ตั้งต้น ในฉบับแปลแปลว่า “ห่างจากกรุงธากาไปทางเหนือประมาณ 70 ไมล์” หรือ สถานที่ตั้งต้น+ทิศ+ระยะทาง
96. ถ่ายทอดตัวอักษรจากการฟังการออกเสียงและยืนยันจากเลขานุการเอกแห่งสถานทูตบังกลาเทศ ผู้แปลจึงยึดตามเจ้าของภาษา จึงถ่ายทอดตัวอักษรเป็น **“โปรโกลโป”** (Toufique Hasan, personal communication [interview], March 23, 2009)